

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Območna enota Kranj

Saša Roškar,
univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja

ETNOLOŠKO KONSERVATORSKA IZHODIŠČA K PRENOVI KOFUTNIKOVE DOMAČIJE V SREDNJIH JARŠAH strokovna naloga

Mentorica: **Mojca Tercelj Otorepec,**
univ. dipl. etnologinja in u.d. sociologinja kulture, višja konservatorka

Ljubljana, april 2007

KAZALO

UVOD	3
1 PREDSTAVITEV KOFUTNIKOVE DOMAČIJE IN NJENIH PREBIVALCEV	5
1.1 Zgodovinski in socialni kontekst življenja v Srednjih Jaršah od srede 19. stoletja dalje	5
1.2 Življenjske zgodbe in vsakdanjik na Kofutnikovi domačiji	7
2 EVIDENTIRANJE IN VAROVANJE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE NA OBMOČJU OBČINE DOMŽALE	11
2.1 Prostorsko varovanje nepremične kulturne dediščine v občini Domžale.....	11
2.2 Evidentirane stavbe z lesenim stanovanjskim delom na območju občine Domžale	15
2.3 Kronologija evidentiranja, dokumentiranja in varovanja Kofutnikove domačije.....	17
3 SPOMENIŠKOVARSTVENA OCENA DOMAČIJE	20
4 KOFUTNIKOVA DOMAČIJA V VLOGI KULTURNEGA LABORATORIJA.....	26
5 IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO KONSERVATORSKIH SMERNIC ZA PRENOVO DOMAČIJE	29
5.1 Načrtovanje obnovitvenih ukrepov.....	29
5.2 Vsebinska izhodišča za obnovo posameznih delov domačije	31
ZAKLJUČEK	33
VIRI IN LITERATURA.....	34

Ideja o zaščiti Kofutnikove domačije v Srednjih Jaršah mi je znana že nekaj let, saj se z Vilmo Vrtačnik Merčun, mentorico UNESCO krožka na osnovni šoli Rodica poznavam iz civilnodružbenih organizacij v Domžalah. Zato sem se razveselila, ko mi je mentorica na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območni enota Kranj (dalje ZVKDS OE Kranj ali Zavod) za pripravniško nalogo predlagala pripravo osnov za izdelavo konservatorskega programa za prenovo Kofutnikove domačije, ki jo razumem kot korak naprej od ideje o zaščiti, saj vem, kako težko je v občini Domžale dobiti sogovornike s strani lokalne skupnosti pri vprašanih varovanja kulturne dediščine. Mojca Tercej Otorepec se je z aktivnostmi osnovne šole Rodica na področju spoznavanja in ohranjanja dediščine lokalnega okolja prvič srečala leta 2003, ko je bila povabljen, da učencem geografskega krožka predstavi delo konservatorja na ZVKDS OE Kranj, ki je pristojna spomeniškovarstvena institucija za območje občine Domžale. Takrat so ji tudi predstavili Kofutnikovo domačijo v Srednjih Jaršah. Sodelovanje s šolo je od tistega časa postalo redno in vse bolj konkretno, saj so se učenci pri svojem raziskovalnem delu nanjo obračali za strokovne nasvete in predloge. V okviru civilnoiniciativnih akcij je osnovna šola Rodica s pomočjo Zavoda tudi predlagala občini Domžale ukrepe za zaščito in zavarovanje Kofutnikove domačije. Prvi sadovi dela so vidni v letošnjem letu, ko je občina Domžale za namene spomeniškovarstvenih akcij šoli namenila tudi finančna sredstva za raziskave na Kofutnikovi domačiji.

Kofutnikova domačija obsega stanovanjsko hišo in gospodarsko poslopje, ki imata tlorisno zasnovano stegnjenega doma s klasično razporeditvijo notranjih prostorov (hiša s krušno pečjo, veža s črno kuhinjo, kamra), dvorišče v vrtno uto, ograjen vrt in visokodebelni sadovnjak. Do pred nekaj leti je stal tudi lesen pod. Materialnim dokazom o njeni prisotnosti v prostoru lahko sledimo od Franciscejskega katastrskega operata za Kranjsko, ki je za katastrsko občino Jarše nastal leta 1825, dalje, prav tako poznamo življenjske usode njenih prebivalcev v razponu štirih generacij. Ustno izročilo in ocene spomeniškovarstvene službe govorijo o tem, da je hiša starejša, za natančnejše podatke bo potrebno opraviti še nekatere posebne strokovne raziskave.

Namen naloge je zbrano podati vse, kar nam je danes znanega o domačiji in njenih prebivalcih z namenom predstaviti vse spomeniškovarstvene in lokalno-identitetne vrednote domačije, ki jih je vredno ohranjati in na primeren način uporabiti v pedagoškem procesu. Ideja naloge je, da je pri vsaki prenovi nepremičnega kulturnega spomenika potrebno izhajati iz njegove namembnosti, zato se smernice za prenovo nanašajo na idejni koncept, natančnejše bodo izdelane v kolikor se po postopek nakupa in prenove odvijal po predvideni poti.

Peter Fister (Fister 1986:23) piše, da konservatorski program ni monografija ampak metoda dela, jaz pa se bojim, da je moja naloga postala delno tudi to. Vendar menim, da bi se brez deskripcije izgubila vpetost domačije v sočasno lokalno okolje in na nek način tudi delo, ki so ga opravili učenci Osnovne šole Rodica. Poleg iskanja različnih virov sem uporabila še terensko metodo. Zunanost stavbe sem natančno fotografirala in dokumentirala ter naredila z Lovrencem Giovanellijem, lastnikom in stanovalcem domačije, en daljši pogovor, sneman na diktafon, ter en krajši, v katerem sem preverjala določena dejstva. Z mentorico sva tudi na terenu pregledali evidentirane lesene stanovanjske hiše v občini Domžale.

Naloga je razdeljena v pet osnovnih poglavij. V prvem poglavju predstavim prebivalce Kofutnikove domačije, kolikor imamo o njih podatkov, ter sočasni zgodovinski in socialni kontekst življenja v Srednjih Jaršah od srede 19. stoletja do danes.

Drugi del je namenjen evidentiranju in varovanju nepremične kulturne dediščine na območju občine Domžale. Pregledala sem kateri spomeniki so varovani z odloki ter analizirala varovanje nepremične kulturne dediščine skozi akte o urejanju prostora. Historičen pregled aktov o urejanju prostora bi bil preobsežen za to nalogo, zato sem se usmerila le v sedaj veljavne prostorske akte in predpise, ki so aktualni v zvezi s postopki varovanja Kofutnikove domačije. Nadaljujem s pregledom delno lesenih stanovanjskih objektov, ki jih je odgovorna konservatorica za strokovno področje etnologije ZVKDS OE Kranj evidentirala na območju občine Domžale, da bi s tem pokazala na redkost in raznolikost tovrstnih objektov. Zadnji del poglavja obsega kronologijo evidentiranja, dokumentiranja in varovanja Kofutnikove domačije s strani ZVKDS OE Kranj in probleme, ki so se v zvezi s tem pojavili.

Tretje poglavje predstavlja spomeniškovarstveno oceno domačije, kjer sem na podlagi meril, ki jih v zvezi z ocenjevanjem spomenikov predlaga Vito Hazler (Hazler 1999: 162-183) poskušala izluščiti spomeniške vrednote domačije.

Četrto poglavje je namenjeno idejnemu osnutku Kofutnikve domačije kot kulturnemu laboratoriju v katerem razvijem idejo, da generacije sodobnih otrok izgubljajo vez s preteklostjo skupnosti v katerih živijo, ker nimajo možnosti pridobiti kulturnih izkušenj na podlagi katerih bi lahko življenje v preteklosti presojali in razumeli. Pri tem se pojavlja določen dvom ali ne postaja prenavljanje »tipičnih« hiš, »tipičnih« zgodb... nekakšna mantra, – ali ni bilo življenje malih kmetov pravzaprav povsod precej podobno? Ali to okolje takšen objekt v resnici potrebuje? Smisel prenove te domačije vidim v tem, da mlade ljudi spodbudi k razmišljanju, da niso tako živeli le fiktivni ljudje, ampak da dobijo zavest, da so tako živeli njihovi babice in dedki ter njihovi sosede in da je bil tovrstni način življenja nekaj najbolj normalnega in povsem enako sprejemljiv, kot danes doživljamo svoj način življenja.

Peto poglavje predstavlja izhodišča za pripravo konservatorskega programa za prenovo, ki sem jih v skladu z doktrino, da je potrebno najprej poznati namembnost objekta in šele nato pripravljati projekte prenove, uvrstila v zadnji del naloge. Govori o načrtovanju obnovitvenih ukrepov in vsebinskih izhodiščih za prenovo posameznih delov domačije.

Za konec naj poudarim, da je naloga pravzaprav skupinsko delo. V veliko pomoč pri zbiranju osnovnih smernic so mi bile tri raziskovalne naloge učencev Vilme Vrtačnih Mrčun iz Osnovne šole Rodice ter pripravljenost njihove ravnateljice Andreje Pogačnik Jarc, da ideje podpre z študijami in raziskavami. Gospod Lovrenc Giovanelli nam je razgrnil svoje življenje in življenje svojih prednikov in nam dovolil, da je njegov dom objekt našega zanimanja. Veliko prednost dela na Zavodu vidim v tem, da so konservatoriji po osnovni strokovni izobrazbi iz zelo različnih strok in da sem se lahko konzultirala z njimi o področjih s katerimi se pri svojem delu srečujem prvič (gradbena dela, arhitekturni načrti, prostorski akti...). Kolegice Saša Lavrinc, Renata Pamić, Nataša Koruza, Bernarda Jesenko Filipič, Ljuba Osterman in Mojca Šenk so pomagale iskati odgovore na različna vprašanja, mentorica Mojca Tercelj Otorepec pa je moje delo usmerjala v polje realnega in v vlogo iskanje vloge etnologije znotraj spomeniške službe.

1 PREDSTAVITEV KOFUTNIKOVE DOMAČIJE IN NJENIH PREBIVALCEV

1.1 Zgodovinski in socialni kontekst življenja v Srednjih Jaršah od srede 19. stoletja dalje

Vas Srednje Jarše¹ leži ob cesti Domžale – Kamnik, med naseljema Spodnje in Zgornje Jarše, in je od upravnega središča, Domžal, oddaljena 2 km. Prvotno jedro vasi leži na zahodni strani umetne struge Homške Mlinščice, ki je v virih prvič omenjena leta 1674. Kamniška Bistrica, ki teče vzhodno od naselja, je, dokler ni bila regulirana, pogosto spreminjala svoj tok v široki strugi in že ob manjših nalivih poplavljala na obeh bregovih, skupaj s svojimi Mlinščicami pa je bila v preteklosti vitalnega pomena za razvoj obrtništva in industrije. Homška Mlinščica je bila zgrajena na robu poplavnega pasu z namenom izkoriščanja vodnega toka, ki je bil tako reguliran, enakomeren in stalen (Vrtačnik Merčun 2003: 10-11).

Slika 1: Regulirana Kamniška Bistrica v Srednjih Jaršah. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 2: Homška Mlinščica z mostu v Srednjih Jaršah. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Danes so Spodnje Jarše del Domžalske občine in Jarške župnije, v preteklosti pa so bile upravno vezane na Kamniški okraj in Mengeško faro. Občina leži na vzhodnem delu Gorenjske, na skrajni vzhodni meji tistega dialektičnega ozemlja, kjer se še govori tipična gorenjščina. Leta 1849 so na osnovi zakona o krajevnih občinah tudi na Domžalskem nastale nove krajevne občine, v katerih so volili župane in Jarše so imele svojo občino vse do leta 1933, ko so se začele manjše občine združevati v večje in so Jarše spadale v Homec (Klobčar 1989: 15). Vsi kraji v občini Domžale so po svojem izvoru agrarni. Za zahodni del občine, kamor spadajo tudi Jarše, je značilno, da so bile v preteklosti tukaj srednje velika obcestna naselja, kjer so bile hiše razvrščene ob glavnih in stranskih cestah, polja pa razdeljena v pravilnih delcih. V popisu leta 1830 je bilo navedeno, »... da so se ljudje na našem območju največ ukvarjali s kmetijstvom. Pridelovali so žita, krompir, repo, zelje, stročnice in drugo ter se s temi pridelki tudi hranili, nekaj pa so jih prodajali na trgih v Kamniku, Kranju in Ljubljani.« Še po drugi svetovni vojni so polja obdelovali z vprežno živino, največ s konji, na revnejših kmetijah pa tudi z voli in kravami, ki so jih imeli sicer za prirejo mesa in pridelavo mleka (Stražar 1988: 642). Po drugi svetovni vojni je industrializacija povzročila, da so se deagrarizirana naselja poenotila in med seboj strnila predvsem z gradnjo številnih delavskih

¹ Jarše so prvič omenjene leta 1319 (Stražar 1988: 52).

hiš. V preteklosti se je graditev ogibala obdelovalnim površinam, danes pa se urbanizacija pospešeno širi na agrarne površine (Klobčar 1989: 12-14). Nastanek velikih državnih posesti na račun nacionalizirane zemlje je še pospešil drobljenje kmetij. Delež aktivnega kmečkega prebivalstva se je po drugi svetovni vojni naglo zmanjševal – od 40% do manj kot 3% leta 1991; v Srednjih Jaršah 3,4% (Vrtačnik Merčun 2003).

Najpomembnejši preobrat v gospodarski dejavnosti območja je povzročilo slamnikarstvo. Pletenje slamnatih kit in šivanje slamnikov, ki sta se v zahodnem delu današnje domžalske občine začela že v 18. stoletju, sta v drugi polovici 19. stoletja prerasla v industrijo. Zasluge za to so imeli Tirolci, pa tudi domače obrtne delavnice, ki so za tirolske tovarne proizvajale polizdelke. Ljudje so hodili na sezonsko delo v druga evropska mesta in Ameriko, kjer so imeli slamnikarji svoje podružnice. Franc Bernik v svoji kroniki piše, da so bile v Domžalah in okolici pozimi vse, tudi najpremožnejše posestniške hčere, v tovarnah. Domžale z okolico so s slamnikarsko industrijo postale prepoznavne na širšem območju. Če so bile še sredi 19. stoletja Domžale povsem nepomembne, postanejo pred prvo svetovno vojno najpomembnejši kraj na tem območju in tudi upravno središče (Roškar, Kuzmič 2006: 10-14). »V kulturološkem pogledu je imelo vsakdanje življenje kmetov ob koncu 19. stoletja nasprotje v življenju bogatejših obrtnikov, trgovcev in gospode na gradovih, v industrializiranem predelu pa so bili slovenskemu prebivalstvu nekakšno kulturno nasprotje tirolski tovarnarji z družinami. Ob sezonskem delu v tujini so se ljudje srečevali s kulturo drugih evropskih mest in Amerike, vse pa je postopno oblikovalo kulturološko podobo domžalskega delavstva.« (Klobčar 1989: 11) Po prvi svetovni vojni je slamnikarska industrija zaradi izgube trgov, novih meja in pretrganih stikov s podružnicami, propadla. Pojavile pa so se druge industrijske panoge, ki delavstva niso zaposlovale samo sezonsko, ampak skozi vse leto. (Roškar, Kuzmič 2006: 10-14)

Slika 3: Orto foto posnetek Srednjih Jarš z okolico (Zgornje Jarše, Količevo, Spodnje Jarše, Rodica). Vir za kartografsko osnovo: Geodetska uprava RS. Vir podatkov: RKD, Ministrstvo za kulturo RS.

Agrarna prenaseljenost in slamnikarska industrija so povzročili sezonsko delo v tujini in kasneje tudi izseljevanje, največ v slamnikarske tovarne v Ameriko. Po podatkih kronista se je zaradi izseljevanja (predvsem v Ameriko) v občini Jarše število prebivalcev od leta 1900 do 1910 zmanjšalo od 622 na 597 (Stražar 1988: 551).

Položaj ženske v družini in družbi je bil odvisen predvsem od njene ekonomske samostojnosti. Če je imela možnost prodati višek pridelkov, je z zasluženim denarjem lahko sama razpolagala.

Ženske so se zato hitro oprijele pletenja slamnatih kit na domu, saj je bil to pomemben prispevek v denarju in ne v naturalijah, ki so jih dobile za delo na polju. Zelo zgodaj pa so ženske tudi začele delati v industriji. (Klobčar 1989: 116)

Za to območje je bilo že v začetku 20. stoletja značilno rejništvo. Veliko rejencev je bilo iz Trsta, pa tudi iz okolice Ljubljane. Tradicija rejniških družin se je v Črnem grabnu in na Momoravškem ohranila do danes. »Rejništvo je bilo oblika socialne pomoči rejnikom in rejencem: na ta način se je zboljševal gmotni položaj družine, ki je sprejela rejenca, družina je pomagala otroku, nekateri, ki so bili brez nasledstva, pa so otrokom celo »zapisali« - izročili posestvo.« (Klobčar 1989: 116)

Stavbarstvo in oprema bivališč sta se spreminjala hkrati z razvojem kulture bivanja in spreminjanjem načina življenja. Če so bile na katastrih iz 19. stoletja v veliki večini lesene stavbe – v tem času je bilo v Srednjih Jaršah 16 lesenih, 2 zidani hiši in en mlin in tudi drugod lesene hiše v veliki večini (Stražar 1988: 102), so jih v 20. stoletju zamenjale zidane. Spremembe so se najprej kazale v predelavi veže z ognjiščem v vežo s črno in kasneje belo kuhinjo, povečavi oken in kasneje v zamenjavi gradbenega materiala ter strešne kritine. V 19. stoletju je prevladovala slamnata kritina, ki pa jo je bilo že v 60. letih 20. stoletja težko najti. Zamenjala jo je v glavnem opečnata. Prav tako je spreminjanje notranje opreme sledilo duhu časa. Skrinje so zamenjale omare, sklednik in žličnik kredenca, črno kuhinjo zidan in kasneje železen štedilnik... Spremenila pa se je tudi funkcija posameznih prostorov. Hiša, kjer se je odvijalo praktično vse družinsko življenje s prehranjevanjem, spanjem in različnimi deli, je v sodobnem času tudi v kmečkih gospodinjstvih postala dnevna soba po meščanskem in delavskem vzoru. (več glej Klobčar 1989: 133-160)

1.2 Življenjske zgodbe in vsakdanjik na Kofutnikovi domačiji

Najstarejši podatek o gospodarjih domačije je iz Franciscejskega katastra, ki navaja, da je bil leta 1827 lastnik lesene hiše in lesenega gospodarskega poslopja Jernej Maček, leta 1868 pa Mica Maček. Domačija je imela hišno številko 14 in je obsegala $\frac{3}{4}$ kmetije, po domače pa se je reklo »Kofutenk« (Stražar 1988: 102). Status animarum župnišča v Mengšu ima pod hišno ime najprej zapisano »Plahutnik«, nato prečrtano in pripisano »Klofutnik«. Kdaj je »Plahutnik« postalo »Kofutnik« in zakaj, sedanji lastnik ne ve (Grad, Moneta 2004: 12), uganka ostaja za eno izmed prihodnjih nalog.

Zgodovinski spomin sedanjih lastnikov seže tri generacije v preteklost, to je do Jerneja in Mice (Marije) Maček, ki sta tukaj živela še s sestro Marjano. Bili so brez potomcev, zato so leta 1852 vzeli v rejo otroka, kar je po pripovedovanju Jožefe Žebovec ohranjeno v družinskem izročilu: *»Dedek ni imel sorodstva, ker so ga kot dojenčka prinesli iz Trsta. (...) Brat in ena sestra sta takrat šla v Trst peš po tega fantka. Ker ni bilo denarja, so takrat mnoga dekleta hodila v Trst služiti. Tam se je dobilo tudi otroke za rejništvo, za kar so ljudem plačevali. Nekateri od teh sirot so se vrnili nazaj v Trst, večina pa nikoli več. Mačkova sta dobila fantka bogate rodbine. Njegov oče je bil izvenzakonski sin grofa Giovanellija, ki ga je imel z guvernanto, vendar je moralo ostati prikrito. O tem mi je pripovedoval dedek, ko sem bila še majhna. Mačkova sta vso pot do Trsta in nazaj hodila peš. Čevlje sta dala »pod pajsko«, da se niso izrabili, zato sta hodila bosa. V tistih časih so vsi tako hodili. Če sta imela srečo in jim je kdo ustavil, sta se usedla na voz in malo peljala. (...) Ker doma ni bilo kruha, sta s seboj vzela lončke s kuhanim fižolom in trdo kuhan ješprenj. To sta snedla na poti. Ko sta Mačkova prišla v Trst, nista imela denarja, da bi kje prenočila, na ulici pa nista smela biti. Zato sta šla v cerkev in tam sedela celo noč. Mežnar ju je pustil notri, ko sta mu povedala, zakaj sta prišla. Zjutraj se je pripeljala krasna kočija, v kateri je fina mlada gospa pestovala dojenčka. V rokah je imela mošnjo ali »pumpandusrc«, kakršne so imele bogate gospe namesto današnjih torbic. Otroka je poljubila, ga stisnila k sebi in vzela iz mošnje škatlico ter ga z mazilom dolgo maznila po glavici. V časih so bogataši na ta način zaznamovali svoje ljudi, da so jih kasneje lažje prepoznali. Dedek je imel zato do svoje smrti belo liso v lasišču.*

Tudi moj oče je imel na temenu liso, ki pa je bila precej manjša kot dedkova. Mačkova sta se vrnila iz Trsta vsa ožuljena, lačna in žejna. Otrok, ki sta ga prinesla s seboj, je potem živel pri njih, kjer je hodil v šolo in odraščal. Ko so Mačkovi trije ostareli, so mu prepustili kmetijo².« (Isti: 23-24).

Joanes (Janez) Giovanelli (1852-1933) se je poročil z Marjano Habjan (1855-1914), Škrabarjevo iz Zgornjih Domžal, s katero sta imela osem otrok, od katerih sta dve deklici umrli zelo zgodaj. Janez Giovanelli je obdeloval kmetijo. Dva sinova in ena hči so odšli v Ameriko, hči in žena sta bili šivalki slamnikov, obe sta tudi hodili na sezonsko delo na Dunaj. Sin Johan (Ivan) Giovanelli (1894-1964) je bil najmlajši otrok in je nasledil domačijo. Poročil se je s Katarino Kaplja (1896-1988), s katero sta imela pet otrok, od katerih dve deklici nista preživele štirih let. Sin Ivan je bil med drugo svetovno vojno umorjen v taborišču Mauthausen, sin Lovrenc je nasledil domačijo, hči Jožefa pa se je poročila. Oba še živita. Ivan Giovanelli je bil 12 let župan občine Jarše (po združitvi občine Homec) ter poverjenik zavarovalnice Sava. Delal je v Majdičevem in Velkavrhovem (Osolinovem) mlinu, v času županovanja je bil poklicni župan. Bil je tudi ljudski godec (sovaščani so ga vabili na poroke) ter ustanovitelj pevskega društva Lipa Jarše, ki je delovalo do druge svetovne vojne. Žena Katarina je delala v slavninarskih tovarnah v Domžalah. Jeseni 1944 je bila družina deportirana v zapor Goričane, kjer je ostala do 5.5.1945 (več glej Grad, Moneta 2004, Adler, Žerjav 2007 in Stražar 1988). Lovrenc Giovanelli se ni poročil. Delal je v Induplati Jarše in po mamini smrti leta 1988 opustil kmetovanje.

Slika 4: Slika je bila posneta v času županovanja Ivana Giovanellija, predvidoma v 20. letih 20. stoletja. Na zatrepu je vidna tabla občine Jarše in tabla zavarovalnice Sava. Opazimo lahko slamnato kritino, leseno ograjo okoli vrtička, to, da je hiša v nivoju vaške ceste, ter belo fasado na zidanem delu hiše. Vir: Arhiv OŠ Rodica.

Otroštvo Lovrenca in Jožefe Giovanelli je bilo zaznamovano z očetovim županovanjem, delom na zemlji in s šolo. Vsi otroci so hodili v osnovno šolo v Jaršah, fanta pa sta šolanje nadaljevala v Domžalah. Otroke so vključevali v vsakodnevno delo v hiši in na kmetiji, spominjata se nošenja vode od vaškega vodnjaka, poljskih del in oskrbe živine. Mladost je presekala druga svetovna vojna. V hiši je bil ubit sosed, ki je delal v Osolinovem mlinu, ker je sodeloval s partizani. Družina je bila zaprta, bratova tragična smrt v taborišču Mauthausen, je na družini pustila močan pečat.

² Zgodbo je povedala Jožefa Žebovec, sestra sedanjega lastnika Lovrenca Giovanellija. Zgodba z natančnimi detajli kaže na to, da so si jo v družini pogosto pripovedovali, pa tudi na družinski ponos v zvezi s svojo drugačno identiteto.

Slika 5: Lipa na dvorišču je po bratovi kruti smrti v taborišču za domače dobila simbolni pomen. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 6: Vrtna uta. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Kot je bilo v navadi, je bil »hiša« osrednji življenjski in komunikacijski prostor domačije, kjer se je jedlo, spalo in delalo. Pozimi, ko je bilo zelo mraz, so v njej spali vsi člani družine, drugače pa le moški – v času otroštva Lovrenca in Jožefe Giovanelli so bili to ded, oče in dva sinova. Majhni otroci so spali v »špamptkih« na kolescih, ki so jih, ko jih čez dan niso potrebovali, zapeljali pod posteljo. Mama in sestra sta spali v »cimru« (kamri), kjer sta imeli vsaka svojo posteljo in nočno omarico, poleg tega so bile v sobi še omare za shranjevanje obleke. V kamri je Katarina Giovanelli tudi rojevala otroke ob pomoči izprašane babice. V času županovanja je imel oče pisalno mizi s predali, blagajno in omaro doma v hiši, ki je predstavljala tudi občinski urad. Kasneje so prvi občinski urad odprli v Preserjah. Mama je imela v hiši šivalni stroj, »singerco«, na katerem je šivala za družinske člane ali popravljala poškodovana oblačila. Poleti so jedli zunaj v vrtni uti, ki je bila tudi prostor za druženje ob večerih in je imela predvsem vlogo dodatnega skupnega prostora.

Največja sprememba v bivalni kulturi na domačiji se je dogodila v začetku 20. let 20. stoletja. Fanči Šarf piše, da so novosti glede hišne opreme prihajale v hišo z balo (Šarf 1970: 22) in tudi pri Kofutnikovih je bilo tako. Pred poroko je Ivan Giovanelli v veži, ki je bila do tedaj brez stropa, naredil lesen strop, dim iz ognjišča pa so pod zidanim obokom, kjer se je dimilo meso, usmerili skozi dimnik. Veža je bila tako funkcionalno predeljena na dva dela: črno kuhinjo in vežo z novim zidanim štedilnikom ter kredenco, kjer je bila spravljen posoda in hrana. Poleg tega so v tem času opustili stara okna »na smuč« in jih nadomestili z večjimi okni z železnimi »gavtri«, ki jih je Ivan Giovanelli dobil, ko so prenavljali mengeško župnišče.

Pridelke so shranjevali v kleti in zasipnici na vrtu, žito pa v skrinjah na podstrešju, kjer je bil sicer prostor za skladiščenje stvari, ki niso bile vsak dan v uporabi.

Vodovod je v Srednje Jarše prišel leta 1962 (Stražar 1988: 611), prej so hodili po vodo za kuhanje in umivanje k vaškemu vodnjaku, vodo za živino pa so jemali v Mlinščici. Enkrat na teden se je hiša spremenila v kopalnico, kjer se je v škafih po vrsti umila vsa družina. Vodo za kuhanje je imela mama v vedru na stolu v črni kuhinji. Stranišče na štrbunk je v šupi. V preteklosti sta imeli mama in sestra v nočnih omaricah poleg postelje nočni posodi, da jima ponoči ni bilo treba ven na stranišče. Električna je prišla v hišo po drugi svetovni vojni, do takrat so si svetili s petrolejkami, oljenkami, svečami in gorečimi trskami.

Živina je bila pri hiši do 80. let 20. stoletja. Imeli so konja, kravo in telico ter prašiče, kure in zajce. Zemljo so orali s parom konj, enega je prispeval sosed. Gospodarsko poslopje je bilo prvotno v celoti leseno, zaradi dotrajanosti so ga okoli leta 1955 nadomestili z zidanim. Do pred osmimi leti je s slemenom pravokotno na domačijo stal lesen pod, ki pa se je pod težo snega podrl sam vase.

Sadje iz sadovnjaka so posušili v peči ali iz njega skuhali žganje. V ograjenem vrtu ob hiši so gojili v glavnem zelišča, dišavnice in cvetje, saj zaradi senčne lege povrtnine niso najbolje uspevale in so jih gojili raje na njivi.

Po drugi svetovni vojni je prišlo do velike spremembe v agrarni politiki in tudi Kofutnikovim je bil velik del zemlje nacionaliziran in priključen večjim državnim kmetijskim posestvom (zemljišča zahodno od naselja) ali pa pozidan z individualnimi stanovanjskimi hišami delavcev (na drugi strani Kamniške Bistrice). Prebivalci domačije so postali eksistenčno popolnoma odvisni od dela v tovarni, za razliko od prejšnje generacije, ki je v tovarni delala več ali manj sezonsko (več o življenjskih zgodbah in stanovanjski opremi glej Grad, Moneta in Adler, Žerjav).

Z daljšim opisom posameznih sestavin načina življenja na Kofutnikovi domačiji sem želela pokazati, da je bilo življenje družine še kako povezano z življenjem lokalne skupnosti in da lahko v njem najdemo skoraj vse tipične sestavine življenja malega kmeta v občini Domžale, vse bolj odvisnega od industrije.

2 EVIDENTIRANJE IN VAROVANJE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE NA OBMOČJU OBČINE DOMŽALE

Najstarejša odločba, ki varuje nepremično kulturno dediščino na območju občine Domžale, je Odločba o zavarovanju grajskega drevesnega in gozdnega parka v Češeniku³, poleg nje pa so z odloki varovani še:

- Arboretum Volčji potok kot kulturni spomenik državnega pomena⁴;
- Spominski park revolucionarnih tradicij Občine Domžale kot kulturni spomenik lokalnega pomena⁵, ki vsebuje 20 enot kulturne dediščine;
- Dvorec Črnelo kot kulturni spomenik lokalnega pomena⁶.

Začasno (za določen čas, ki pa se je že iztekel) so bili razglašeni za kulturne spomenike lokalnega pomena še:

- cerkev sv. Lenarta in Roka na Krtini;
- cerkev sv. Kunigunde na Goričici pri Ihanu,
- cerkev sv. Mohorja in Fortunata v Grobljah in
- slamnikarska tovarna Univerzale v Domžalah.

Med z odloki zavarovanimi enotami nepremične kulturne dediščine so štiri enote s področja etnologije (EŠD⁷ 5292 Brdo pri Ihanu – Domačija Brdo 1, EŠD 5294 Brdo pri Ihanu – Domačija Brdo 16, EŠD 5295 Brdo pri Ihanu – Domačija Brdo 19 in EŠD 5293 Kašča pri hiši Brdo 10), ki so del Odloka o zavarovanju Spominskega parka revolucionarnih tradicij kot spomenik lokalnega pomena⁸.

2.1 Prostorsko varovanje nepremične kulturne dediščine v občini Domžale

Prostorski akti, ki so v tem trenutku v veljavi, imajo svoje izhodišče v dopolnitvi Odloka o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije leta 1999⁹. Slednja je bistveno spremenila zasnovo varstva naravne in kulturne dediščine, s čimer so bili dani varstvu kulturne dediščine v dejavnosti urejanja prostora novi temelji (primerjaj Fister 1986). Vsebina odloka umešča varovanje kulturne dediščine tudi v pripravo sprememb in dopolnitev prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana občin in prostorskih izvedbenih aktov. Istega leta je bil tudi sprejet nov Zakon o varstvu kulturne dediščine¹⁰, ki je prav tako še sedaj v veljavi. Država je s tem skrb za kulturno

³ Uradni list LRS št. 8/1952.

⁴ Uradni list RS št. 82/99.

⁵ Uradni vestnik Občine Domžale št. 8/1984.

⁶ Uradni vestnik Občine Domžale, št. 6/2006.

⁷ EŠD je kratica za evidenčno številko dediščine v registru nepremične kulturne dediščine, ki ga na podlagi Pravilnika o registru nepremične kulturne dediščine (Uradni list RS, št. 25/02) vodi Ministrstvo za kulturo RS.

⁸ Uradni vestnik Občine Domžale št. 8/1984.

⁹ Uradni list RS, št. 11/99.

¹⁰ Isti.

dediščino zagotovila z varovanji in instrumenti urejanja prostora, spomeniškovarstvena služba pa je pridobila kompetence za sodelovanje pri pripravi strateških in izvedbenih prostorskih aktov, saj Zakon o varstvu kulturne dediščine¹¹ v 40, 41, 42 in 43 členu govori o tem, da mora pristojni zavod pripraviti strokovne zasnove za varstvo dediščine, ki jih mora pripravljalec aktov s področja urejanja prostora upoštevati kot obvezno sestavino pri pripravi državnih in občinskih prostorskih aktov. Poleg tega mora pripravljalec v postopku sprejemanja prostorskih aktov od pristojnega zavoda pridobiti kulturnovarstveno mnenje.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju¹² je na podlagi novih predpisov o urejanju prostora leta 2000 izdelal *Strokovne zasnove za varstvo kulturne dediščine v občini Domžale* (ZVNKD v Kranju 2000), kjer je bil opredeljen namen celostnega varstva dediščine, navedena in ovrednotena vsa nepremična kulturna dediščina na območju občine Domžale, ki je bila v tistem času vpisana v Register nepremične kulturne dediščine¹³ ter opisani varstveni režimi za posamezne vrste dediščine. Strokovne zasnove naj bi izdelovalcu prostorskega akta služile kot strokovna podlaga pri načrtovanju posegov v prostor.

Na podlagi izdelanih strokovnih zasnov je bila kulturna dediščina vključena v Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale¹⁴ (dalje PUP) v sledečih točkah:

- 6. člen, ki opredeljuje posebni del projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja, 4. odstavek:
»Za posege v nepremično kulturno dediščino, za posege na vplivnih območjih kulturne dediščine in območjih kompleksnega varstva kulturne dediščine mora posebni del projekta za pridobitev gradbenega dovoljenja vsebovati vse rešitve v zvezi z vplivi predlaganega posega na kulturno dediščino.«
V Odloku o spremembah in dopolnitvah Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale¹⁵ je bil člen preštevilčen v 7. člen ter beseda »poseg« zamenjana z besedo »gradnja«.
- 9. člen, ki opredeljuje dovoljene gradnje, 4. in 5. odstavek:
»Za objekte kulturne dediščine nadomestne gradnje niso dovoljene, razen kadar je objekt statično ogrožen.
V tem primeru je potrebno objekt dokumentirati in pripraviti arhitekturno izmero.«
V Odloku o spremembah in dopolnitvah Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale¹⁶ sta bila ta dva odstavka črtana.
- 24. člen, ki opredeljuje merila in pogoje za varovanje in ohranjanje kulturne dediščine:
»Sestavni del odloka je kulturna dediščina, registrirana po predpisih o kulturni dediščini, razvidna iz Strokovnih zasnov za varstvo kulturne dediščine v občini Domžale, ki jih je izdelal Zavod za varstvo kulturne dediščine v Kranju v letu 2000 ter njihovih dopolnitev (v nadaljevanju SZVKD). Vse registrirane enote kulturne dediščine, njihova vplivna območja in območja kompleksnega varstva kulturne dediščine so razvidne iz grafičnega dela tega odloka oziroma iz zgoraj navedenih SZVKD.
Kulturno dediščino varujemo optimalno v njenem vplivnem območju, kar predstavlja poleg njene fizične ohranitve tudi ohranitev skladne krajinske podobe, ohranitev obstoječih funkcionalnih navezav in gospodarske osnove ter celovitosti.

¹¹ Uradni list RS, št. 7/99.

¹² dalje ZVNKD v Kranju.

¹³ Dalje RKD.

¹⁴ Uradni vestnik občine Domžale, št. 4/03, dop. 15/04, 12/05, 14/06.

¹⁵ Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04.

¹⁶ Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04.

Na območjih varstva kulturne dediščine je prepovedano postavljati reklamne panoje, antene mobilnih telekomunikacijskih sistemov, protihrupne ograje in druge objekte, ki bi s svojo pojavnostjo pomenili tujek v varovanem prostoru.

Kulturno dediščino predstavljajo tudi vsi leseni kozolci, slopna znamenja in zidane kapelice, ki se nahajajo na varovanem območju kulturne dediščine.

Oblikovanje označevalnih in usmerjevalnih tabel, ulična in cestna oprema (avtobusna postajališča, ekološki otoki, koši za smeti ipd.) se na varovanih območjih oblikujejo celostno.

Za vse vrste posegov na objekte ali območja kulturne dediščine je potrebno pred izdelavo projekta pridobiti kulturnovarstvene pogoje, ter k projektni dokumentaciji pridobiti kulturnovarstveno soglasje.«

V Odloku o spremembah in dopolnitvah Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale¹⁷ je bil ta člen preštevilčen v 26. člen, dodano mu je bilo besedilo: »Seznam območij in enot kulturne dediščine, ki po predpisih o varstvu kulturne dediščine predstavlja zasnovo varstva kulturne dediščine.« Dodana je bila preglednica vseh enot nepremične kulturne dediščine v tistem času vpisane v RKD z EŠD, statusom in legendo. Člen se zaključuje z odstavkom: »Seznam se dopolnjuje skladno z registrirano dediščino po zakonodaji, ki ureja vpis v register kulturne dediščine.«

- 33. člen, ki opredeljuje posebne določbe, 1. odstavek:
»Za posamezna območja urejanja, oziroma morfološke celote posameznih območij urejanja, veljajo, poleg splošnih, še posebna merila, pogoji in določila.« V nadaljevanju so poleg drugih posameznih območij in objektov naštet tudi enote nepremične kulturne dediščine, ki so bile vključene v *Strokovne zasnove za varstvo kulturne dediščine v občini Domžale* (ZVNKD v Kranju 2000).
V Odloku o spremembah in dopolnitvah Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale¹⁸ je bil ta člen preštevilčen v 34. člen in spremenjeno besedilo prvega odstavka: »Za posamezne morfološke celote, ki so našete v nadaljevanju člena, veljajo namesto posameznih splošnih določb posebne določbe.« V nadaljevanju besedilo ne vsebuje več vseh v RKD vpisanih enot, ampak le nekatere med njimi.

Ponovno spremenjena prostorska zakonodaja in leta 2004 sprejeta Strategija prostorskega razvoja Slovenije nalaga lokalnim skupnostim, da prenovijo svoje prostorske akte in jih prilagodijo novim predpisom. V ta namen je ZVKDS OE Kranj leta 2005 (s popravkom leta 2006) pripravil *Smernice za varstvo kulturne dediščine za strategijo prostorskega razvoja občine Domžale* in *Smernice za varstvo kulturne dediščine za prostorski red občine Domžale*.

V prvem dokumentu je ZVKDS OE Kranj podal usmeritve za varovanje kulturne dediščine na strateškem nivoju. »Pomembno je, da se pri načrtovanju poselitve, komunalne infrastrukture, zasnove krajine, zasnove razvoja naselij in krajinskih zasnov kulturno dediščino upošteva kot sooblikovalni element identitete določenega prostora. V prostorskem redu občine je še vedno potrebna pozornost do lokacij kulturne dediščine. Z določanjem namenske rabe, določanjem meril in pogojev za urejanje prostora je potrebno zagotoviti varovanje, ohranjanje in vzdrževanje kulturne dediščine. Z ukrepi za izvajanje prostorskega reda je potrebno zagotoviti pogoje za varovanje, ohranjanje in vzdrževanje kulturne dediščine in obnovo degradiranih enot in območij kulturne dediščine.« (ZVKDS OE Kranj 2005: 1) Namen drugega dokumenta pa je, »...da se na podlagi zakonskih in drugih pravno-formalnih dokumentov, na osnovi strokovnih načel ter strokovnih podatkov, opredelitev in usmeritev zagotovi ustrezno mesto in obravnavo kulturne dediščine v strategiji prostorskega razvoja občine, predvsem pa zagotovi njena trajna ohranitev. Konkretnejši namen smernic je podati takšne usmeritve, ki bodo pripomogle k zagotavljanju

¹⁷ Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04.

¹⁸ Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04.

usklajenega in vzdržnega razvoja nepremične kulturne dediščine v prostoru – tako materije kot tudi dejavnosti – ter k zagotavljanju njene trajnostne rabe.« (ZVKDS OE Kranj 2005: 2) Aprila 2006 sta bila oba dokumenta dopolnjena, predvsem pa je bil ažuriran seznam evidentirane kulturne dediščine, vpisane v Register nepremične kulturne dediščine.

Novi prostorski akti so v fazi izdelave. Pri posegih v prostor je v tem trenutku potrebno upoštevati veljavne prostorske akte. Občine so zaradi aktivnosti okoli sprejemanja spet nove zakonodaje na področju urejanja prostora vse dosedanje postopke nekoliko upočasnile, dokler se ne razjasni situacija o aktih, ki naj jih pripravijo.

Skrb za dediščino v občini Domžale je več ali manj prepuščena le njenim lastnikom, njihovi osveščenosti in sposobnostim gospodarjenja. S spremembo PUP-a leta 2004¹⁹ je bila dovoljena tudi rušitev objektov nepremične dediščine, ne da bi bili ti statično ali kako drugače ogroženi, saj odlok rušitve in nadomestne gradnje za objekte kulturne dediščine izrecno ne prepoveduje. Odlok v 26. členu sicer navaja, da je za vse vrste gradenj²⁰ na objektih ali območjih kulturne dediščine potrebno pred izdelavo projekta pridobiti kulturnovarstvene pogoje ter soglasje, ne navaja pa, kdo je pooblaščen za izdajo teh aktov. V istem členu odlok sicer predvidi, da se seznam dopolnjuje »...skladno z registrirano dediščino po zakonodaji, ki ureja vpis v register kulturne dediščine«, vendar pa je to preohlapno za dejansko izvajanje, saj noben predpis tega v resnici ne predvideva. V praksi se tako izkaže, da občina ne obnavlja podatkov o na novo evidentiranih enotah nepremične kulturne dediščine in le-teh v okviru sprejetih sprememb prostorskih aktov ne varuje z argumentom, da zakonodaja s področja urejanja prostora izrecno navaja, da nosilci urejanja prostora, med katere spada tudi ZVKDS, ne smejo pri aktih nižjega reda zahtevati več, kot je sprejeto v aktih višjega reda.

V *Smernicah za varstvo kulturne dediščine za strategijo prostorskega razvoja občine Domžale*, ki jih je ZVKDS OE Kranj pripravil leta 2005 je bilo evidentiranih 275 enot kulturne dediščine (38 enot s strokovnega področja etnologije), od tega je bila v tistem času 245 enotam je že podeljena evidenčna številka dediščine v registru. Status kulturnega spomenika je imelo 25 enot (med njimi en spomenik državnega pomena in tri enote razglašene z odlokom za določen čas, od tega štiri enote s strokovnega področja etnologije), 11 enot je bilo vrednotenih za kulturne spomenike državnega pomena (2 s strokovnega področja etnologije), 113 enot pa za kulturne spomenike lokalnega pomena (5 s strokovnega področja etnologije). Zaradi spreminjanja stanja na terenu in statusa v registru nepremične kulturne dediščine, je bil v dopolnitvah smernic s strani ZVKDS OE Kranj aprila 2006 priložen revidiran seznam kulturne dediščine. Jeseni 2006 je ZVKDS OE Kranj izdelal strokovne podlage za razglasitev 109 spomenikov lokalnega pomena v občini Domžale, od tega 15 s strokovnega področja etnologije.

¹⁹ Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04.

²⁰ V tem primeru je bila tudi zamenjava pojma »poseg« s pojmom »gradnja« s v Odloku o spremembah in dopolnitvah Odloka o prostorskih ureditvenih pogojih za območje občine Domžale (Uradni vestnik občine Domžale, št. 15/04) vprašljiva, saj je spomeniškovarstvena služba za objekte in območja dediščine dolžna izdati kulturnovarstvene pogoje in soglasja za: »...gradnjo novih in rekonstrukcijo obstoječih objektov, za gradnjo oziroma montažo tehnoloških oziroma tehnološko-proizvodnih naprav (v nadaljnjem besedilu: naprave) in za izvajanje tistih del, ki se ne štejejo za objekt oziroma napravo, a lahko trajno, začasno ali občasno vplivajo na režim varstva, ohranjanja in vzdrževanja nepremične dediščine (v nadaljnjem besedilu: drugi posegi v prostor)...« (Zakon o varstvu kulturne dediščine, Uradni list RS, št. 7/99, 44. člen), kar pa presega termin »gradnja« v Zakonu o graditvi objektov (Uradni list RS, št. 110/02).

2.2 Evidentirane stavbe z lesenim stanovanjskim delom na območju občine Domžale

ZVKDS OE Kranj oz. konservatorka Mojca Tercelj Otorepec, ki pokriva področje profane stavbne dediščine na območju občine Domžale, je poleg Kofutnikove domačije v Srednjih Jaršah evidentirala stavbe z lesenim stanovanjskim delom. Pregled je narejen z namenom primerjave njihove raznolikosti in redkosti v prostoru.

Brdo 16

Domačijo sestavljajo v breg potisnjena podkletena delno lesena, delno zidana stanovanjska hiša in dve gospodarski poslopji: delno leseno, delno zidan hlev s senikom in podom ter lesen svinjak. Hiša je občasno naseljena; natančna datacija ni znana. Domačija stoji na samem poleg cerkve sv. Nikolaja na Goropečah. Vpisana je v RKD: EŠD 5294 Brdo pri Ihanu – Domačija Brdo 16 in razglašena za kulturni spomenik lokalnega pomena²¹. Jeseni 2006 so bile izdelane strokovne podlage za razglasitev za kulturni spomenik lokalnega pomena skupaj s cerkvijo sv. Nikolaja²².

Slika 7: Brdo 16. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Dobovlje 4

Ob breg prislonjena stanovanjska hiša podolžnega tlorisa ima južno in jugozahodno fasado leseno, ostali del hiše je zidan. Natančna datacija ni znana. Hiša je naseljena in vpisana v RKD: EŠD 13895 Dobovlje – Hiša Dobovlje 4.

Slika 8: Dobovlje 4. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

²¹ Uradni vestnik Občine Domžale št. 8/1984.

²² Vir: arhiv ZVKDS OE Kranj.

Domžale, Nikola Tesla 10

Stegnjen dom, ki obsega leseno stanovanjsko hišo z zidanim osrednjim delom in leseno šupo. K domačiji spadajo še leseni svinjaki in vrt. Hiša je naseljena in lepo vzdrževana. Okolje, kjer se nahaja, pa je popolnoma spremenilo podobo iz ruralega v urbano, saj na drugi strani ceste raste nova, moderna blokovska soseska. Hiša je vpisana v RKD pod številko EŠD 23246 Domžale – Domačija Nikola Tesla 10.

Slika 9: Nikola Tesla 10. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Domžale, Študljanska cesta 12

Pritlična lesena stanovanjska hiša, deloma iz tesanih brun, deloma ometana, ima dvocelično tlorisno zasnovo (veža s črno kuhinjo brez dimnika in »hiša«), ki je bila kasneje povečana (dodan je bil danes uničen zidan del), ter leseno podstrešje z zatrepnim gankom. Datirana okvirno v 17. stoletje. Hiša je prazna, vendar namenjena za prenovo in novo namembnost ter vpisana v RKD: EŠD 13896 Domžale – Hiša Študljanska 12. Jeseni 2006 so bile izdelane strokovne podlage za razglasitev za kulturni spomenik lokalnega pomena²³.

Slika 10: Študljanska cesta 12. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Domžale, Študljanska cesta 49

Stegnjen dom, ki pod eno streho združuje podkleteno, pritlično, delno zidano, delno leseno stanovanjsko hišo in gospodarski del. Kasneje so bili domačiji pridani še drugi gospodarski objekti, ki danes skupaj obdajajo dvorišče s stoletnimi drevesi. Hiša je ometana, v preteklosti nekajkrat povečevana glede na potrebe njenih stanovalcev; ima črno kuhinjo in leseno podstrešje z zatrepnim gankom. Evidentirana je bila aprila 2007.

Slika 11: Študljanska 49. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

²³ Vir: arhiv ZVKDS OE Kranj.

Gorjuša 14

Podkletena, ob breg potisnjena delno lesena (hiša in izba), delno zidana stanovanjska hiša. Leseni del je iz tesanih, neometanih brun. Dobro vzdrževana in naseljena; k domačiji sodi tudi lesen pod. Vpisana v RKD: EŠD 13899 Gorjuša – Domačija Gorjuša 14.

Slika 12: Gorjuša 14. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Sveta Trojica 3

Ob breg potisnjena vrhkletna stanovanjska hiša, ki ima zidano le vežo s črno kuhinjo, ostali deli hiše so leseni. Gospodarsko poslopje stoji vzporedno s stanovanjsko hišo. Hiša je že dolgo časa prazna in služi lastnikom le kot skladišče. Domačija je vpisana v RKD pod številko 13757 Sveta Trojica pri Domžalah – Domačija Sveta Trojica 3. Uvrščena na listo predlogov za kulturni spomenik državnega pomena. Jeseni 2006 so bile izdelane strokovne podlage za razglasitev za kulturni spomenik lokalnega pomena²⁴.

Slika 13: Sveta Trojica 3. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Žeje 12

Delno lesena iz neometanih brun, delno zidana vrhkletna stanovanjska hiša. Lastnika sta si poleg nje zgradila vsak svojo nadomestno stanovanjsko hišo, tako da je le-ta ostala brez prave funkcije.

Slika 14: Žeje 12. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

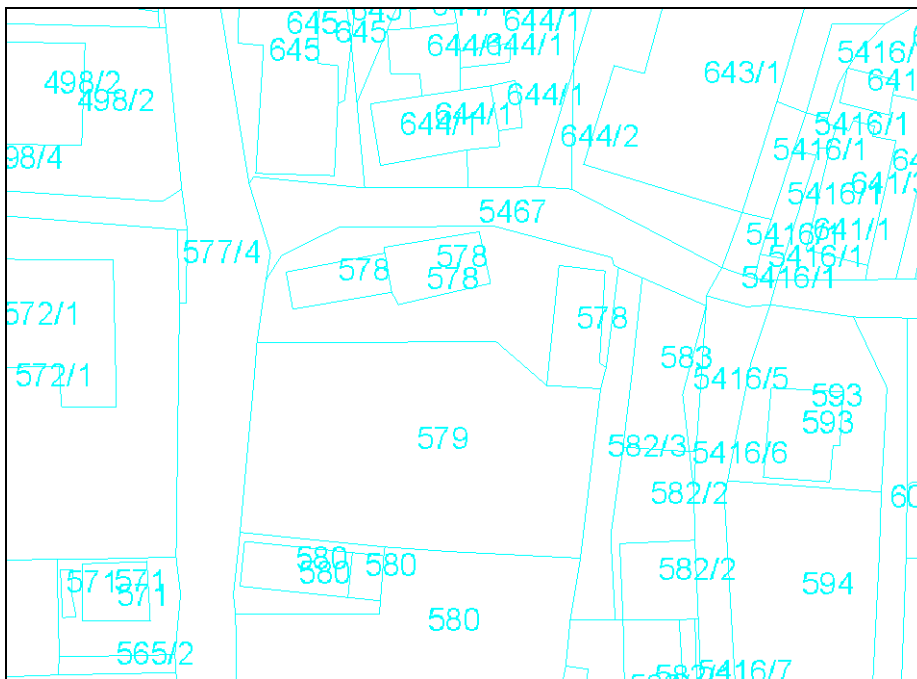
2.3 Kronologija evidentiranja, dokumentiranja in varovanja Kofutnikove domačije

ZVKDS OE Kranj oz. konservatorica etnologinja Mojca Tercelj Otorepec se je prvič srečala s Kofutnikovo domačijo leta 2003, ko je bila povabljena na geografski krožek Osnovne šole Rodica pod mentorstvom Vilme Vrtačnik Merčun, da predstavi delo konservatorske službe. Novembra 2005 sta Osnovna šola Rodica in njen Šolski UNESCO klub na ZVKDS OE Kranj in na občino Domžale naslovila pobudo za zaščito in ohranitev Kofutnikove domačije. ZVKDS OE Kranj ju

²⁴ Vir: arhiv ZVKDS OE Kranj.

je pri pobudi podprl z utemeljitvijo, da bi bilo domačijo vredno in pomembno razglasiti za kulturni spomenik lokalnega pomena, saj je ena redkih delno lesenih, delno zidanih še ohranjenih reliktoev dediščine načinov življenja ljudi na domžalskem ter da je izrednega pomena delovanje OŠ Rodica v izobraževanju učencev o prepoznavanju nekdanjih načinov življenja ter vrednot lokalnega okolja in prostora v katerem živimo²⁵. V tem letu je bil tudi nastavljen zahtevek za vpis v register nepremične kulturne dediščine. Domačija je dobila evidenčno številko predloga 450077.

V dopolnitvi za *Smernice za varstvo kulturne dediščine za prostorski red občine Domžale* in v dopolnitvi za *Smernice za varstvo kulturne dediščine za strategijo prostorskega razvoja občine Domžale* aprila 2006 je bila domačija uvrščena v seznam dediščine, kjer je bila ovrednotena kot kulturni spomenik lokalnega pomena. Strokovne podlage za njeno razglasitev za spomenik lokalnega pomena so bile izdelane septembra 2006 in posredovane Občini Domžale. Utemeljitev iz strokovnih podlag za spomenik lokalnega pomena s področja etnologije in tradicionalnih obrtnih znanj se glasi: »Tradicionalno zasnovana Kofutnikova domačija na Jarški cesti 58, z ohranjeno tlorisno zasnovano in črno kuhinjo, je eden izmed redkih reliktoev s področja stavbne zgodovine, dediščine gradbeno-obrtnih znanj, dediščine načinov življenja njenih prebivalcev, ki jo predstavlja leseno zidana hiša z gospodarskim poslopjem, kjer je ohranjen hlev in skedenj v središču naselja Srednje Jarše. Gre za izjemno staro domačijo, ki je ocenjena na 350 do 400 let, zato jo predlagamo v razglasitev kulturnega spomenika lokalnega in regionalnega pomena s področja etnologije.²⁶«

Slika 15: Digitalni kataster območja Kofutnikove domačije. Vir za kartografsko osnovo: Geodetska uprava RS. Vir podatkov: RKD, Ministrstvo za kulturo RS.

Za lokacija enote je bila določena cela parcelna številka 578 k.o. Domžale, na kateri se nahajajo domačija, vrtna lopa, ograjen zelenjavni vrt, podrt pod in del sadovnjaka; za njeno vplivno območje pa zemljišče s parcelno številko 579 k.o. Domžale, ki je v naravi visokodebelni sadovnjak (glej slika 15). Občina Domžale, seznanjena s pobudo Osnovne šole Rodica in mnenjem ZVKDS OE Kranj, je naredila cenitev domačije.

ZVKDS OE Kranj je oktobra 2006 prejel vlogo za določitev kulturnovarstvenih pogojev za gradnjo dveh enodružinskih stanovanjskih hiš na zemljišču s parc. št. 578 k.o. Domžale. V

²⁵ Vir: arhiv ZVKDS OE Kranj.

²⁶ Vir: Obvezni elementi strokovnih podlag za razglasitev za spomenik lokalnega pomena, 1.9.2006. Arhiv ZVKDS OE Kranj.

lokacijski informaciji je bila raba zemljišča opredeljena kot območje kmetij in stanovanj s prosto stoječo pozidavo brez omejitev varovanja kulturne dediščine, saj Kofutnikova domačija ni bila vključena v seznam nepremične kulturne dediščine v veljavnih prostorskih aktih. ZVKDS OE Kranj je na vlogo odgovoril z zavrnitvijo možnosti gradnje z obrazložitvijo iz strokovnih podlag za razglasitev za kulturni spomenik lokalnega pomena, da je potrebno podrejanje vsake rabe nezazidanih površin spomeniškim lastnostim domačije z možnostjo izvajanja programov v okviru domačije; da se na zemljišču s parc. št. 579 k.o. Domžale ohranja visokodebelni sadovnjak; da je za vse posege znotraj vplivnega območja domačije potrebno pridobiti kulturnovarstvene pogoje in soglasje ZVKDS OE Kranj. Investitor se s podanimi pogoji ni strinjal in je svojo pravico do gradnje utemeljeval z veljavnimi prostorskimi izvedbenimi akti, občina pa v tistem trenutku ni bila sposobna zagotoviti dovolj sredstev za odkup zemljišča. ZVKDS OE Kranj je moral spoznati, da na prostorski ravni nima argumentov za prepoved gradnje in je januarja 2007 izdal nove kulturnovarstvene pogoje v katerih ugotavlja, da je gradnja mogoča, predlog razglasitve za kulturni spomenik lokalnega pomena se zmanjša na zemljišče s parc. št. 578 k.o. Domžale, na mejo med obema parcelama pa je potrebno postaviti visoko živo mejo ter ZVKDS OE Kranj predložiti idejni projekt ureditve in zasaditve mejnih parcel²⁷. Upoštevanje izdanih kulturnovarstvenih pogojev je prepuščeno le dobri volji novega lastnika zemljišča, saj ZVKDS OE Kranj ne more uveljavljati prostorskega varovanje te enote dediščine, ker le-ta ni vsebovana v veljavnih prostorskih aktih.

Jesen 2006 je občina Domžale zaprosila odgovorno konservatoriko za strokovno področje etnologije na ZVKDS OE Kranj Mojco Tercelj Otorepec za izbor predlogov za sofinanciranje prenove nepremične kulturne dediščine. Izbrane so bile tri enote dediščine, poleg Kofutnikove domačije še EŠD 13894 Dob – Hiša Kidričeva 3 in EŠD 13896 Domžale – Hiša Študljanska 12. V letu 2007 je občina Domžale Osnovni šoli Rodica odobrila sredstva za raziskave na Kofutnikovi domačiji.²⁸

19.1.2007 je bila domačija prvič vpisana v register nepremične kulturne dediščine pod številko EŠD 450077p Srednje Jarše – Kofutnikova domačija kot profana dediščina s tekstualnim opisom: »Stegnjen dom pod eno streho združuje pritlični stanovanjski del iz brun v delu hiše in kamre, zidano vežo, črno kuhinjo in shrambo, spodaj zidan hlev, svinjak, zgoraj lesen pod z lesnim gankom, lopo za orodje in stranišče na štrbunk.« Postopek vpisa v register nepremične kulturne dediščine je bil zaključen 26.3.2007, ko je enota pridobila EŠD 2590²⁹.

²⁷ Vir: arhiv ZVKDS OE Kranj.

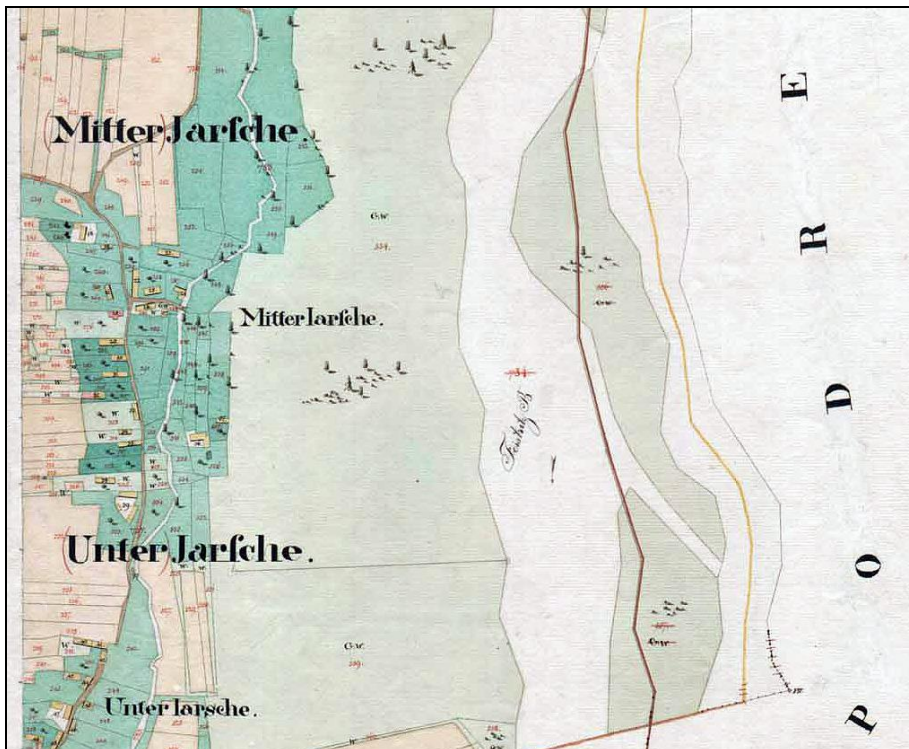
²⁸ Vir: isti.

²⁹ Vir: RKD, Ministrstvo za kulturo RS.

3 SPOMENIŠKOVARSTVENA OCENA DOMAČIJE

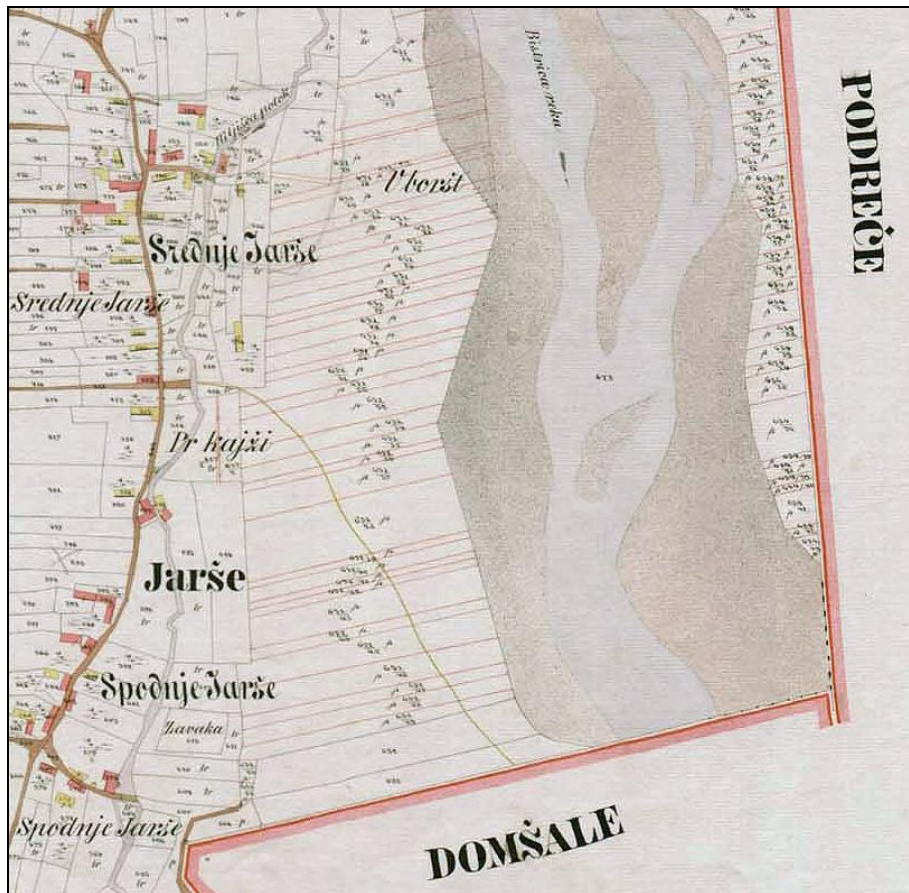
Z merili za ocenjevanje nepremične kulturne dediščine se stroka ukvarja praktično od svojega nastanka, pa vendar je z notnimi merili težko ocenjevati vso pestrost nepremične kulturne dediščine, zato so se le-ta spreminjala skladno s spreminjanjem strokovne doktrine. Vito Hazler meni, da je pri delu konservatorja najpomembnejši način prepoznavanja oz. izbora nepremične kulturne dediščine, pri čemer merila izbora služijo predvsem za nadaljnje vrednotenje in dokazovanje pomena dediščine. Ta merila morajo biti po njegovem mnenju enostavna, razumljiva in praktična. Sam predlaga pet osnovnih meril: geografsko ali prostorsko, zgodovinsko ali časovno, etnološko-sociološko, likovno ali estetsko in gradbenorazvojno (Hazler 1999: 162-183). Pri spomeniškovarstveni oceni domačije bom upoštevala vseh pet meril, etnološko-sociološko (opis družbenega položaja prebivalcev in umestitev njihovega načina življenja v zgodovinski in prostorski kontekst) pa je deloma že vsebovano v poglavju »Predstavitev Kofutnikove domačije in njenih prebivalcev«.

Ne poznamo prvotnih lastnikov hiše niti njenih graditeljev. Stroka na podlagi posameznih elementov (vezave brun, oken na smuč, ognjišča) ocenjuje, da je hiša stara okoli 350 let, natančnejšo datacijo naj bi pokazale dendrokronološke raziskave. V preteklosti naj bi domačiji pripadalo 350 arov zemljišča, danes le 100 arov od katerih so obdelovalne površine dane v najem. V Franciscejskem katastrskem operatu za Kranjsko, ki je za katastrsko občino Jarše nastal leta 1825, je v Srednjih Jaršah le nekaj zidanih stavb, velika večina pa je lesena. Tudi po velikosti in obliki je Kofutnikova domačija povsem primerljiva s stavbami v naselju. Lepo je vidna lega stavb ob komunikaciji in umaknjenost naselja od nepredvidljive reke. Zanimivo je, da obrežni pas ni razdeljen na lastniške parcele. Kofutnikova domačija je najbolj južna stavba v nizu na vzhodni strani lokalne ceste.

Slika 16: Izsek iz Franciscejskega katastrskega operata za Kranjsko, občina Jarše.
Vir: spletna stran Arhiva Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo, RS.

Reamulančni kataster za Kranjsko, ki je za katastrsko občino Jarše nastal leta 1867, že kaže razvojno pot posameznih domačij, saj so zidane stavbe prisotne v mnogo večjem številu, poleg tega pa se poveča tudi število stavb v naselju. Na vzhodni strani lokalne ceste se pod Kofutnikovo domačijo pojavi nova stavba. Velikost domačije je še vedno primerljiva s sosednjimi. V tem katastru se pojavi tudi razdelitev zemlje v obrečnem pasu.

Slika 17: Izsek iz Reamulančnega katastra za Kranjsko, občina Jarše. Vir: Spletna stran Arhiva Republike Slovenije, Ministrstvo za kulturo RS.

Danes je Kamniška Bistrica regulirana v betonski strugi s pregradami, ki umirjajo njen tok. Kofutnikova domačija je edina domačija te vrste v vsem naselju, kjer prevladujejo sodobne novogradnje, med njimi pa so redke starejše pritlične zidane hiše s preloma 19. v 20. stoletje (glej Tesovnik, Vrhovec 2003). Postala je pravzaprav tujek v svojem lastnem okolju.

Neposredna okolica domačije, njeno dvorišče, je še vedno organizirana kot v času kmetijskega gospodarstva, le da je, zaradi izgube funkcionalnosti in ostarelosti lastnika, zanemarjena in prepuščena propadanju. Sadovnjak je nevzdrževan, vrt neobdelan, lopa zaraščena in podirajoča se, pod se je sesedel sam vase, gnojišče prerašča plevel. Nasipavanje ceste je povzročilo, da je danes domačija pod nivojem ceste, kar jo vizualno dela še manjšo in neznatnejšo kot je v resnici, in dokazuje pomanjkanje razumevanja lokalnih identitet s strani snovalcev razvojnih planov v občini Domžale. Po pripovedovanju Lovrenca Giovanellija in glede na staro fotografijo (Slika 4), je bil vrt nekdaj obdan z lesenim plotom. V primerjavi s stanovanjskimi hišami v sosesčini ima domačija dokaj veliko zelenih površin, ki so bile v preteklosti predvsem v funkciji sadovnjaka, danes pa ji grozi, da bo izgubila svoj pomemben funkcionalni in komunikacijski del.

Tloris domačije je zasnovan kot stegnjen dom iz dveh delov. Pritlična delno lesena stanovanjska hiša s klasičnim tlorisom (veža s črno kuhinjo, hiša in kamra) stoji v nizu z delno lesenim gospodarskim poslopjem, ki obsega hlev in lopo; sleme slednjega je nekaj višje. Glede na izmere v raziskovalni nalogi osnovnošolcev je dolga 24 metrov in široka 5 metrov ter orientirana vzhod-

zahod (Tesovnik, Vrhovec 2003: 17). Obe stavbi sta danes kriti z lesenitno kritino, v preteklosti pa sta bili kriti z rženo slamo. Ostrešje je ostalo isto, le kritina je bila konec 30. let 20. stoletja zamenjana. Na vzhodnem robu dvorišča je pravokotno na stegnjen dom stal še lesen pod, ki je danes ruševina. Pred vhodom v stanovanjsko hišo se nahaja lesena uta.

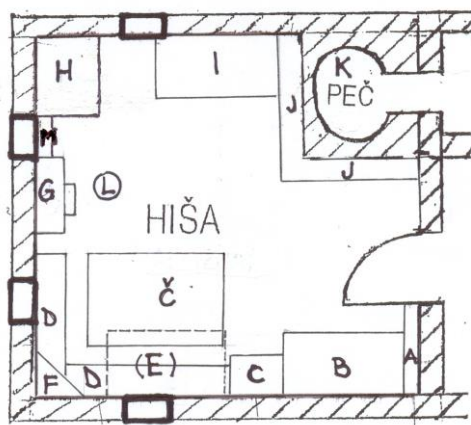

Slika 18: Kofutnikova domačija z Jarške ulice. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 19: Severna stran domačije. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Po geografski tipologiji Ivana Sedeja je stanovanjska hiša tipična predstavnica t.i. alpske hiše, za katero je po njegovem mnenju značilno, da je že pred 16. stoletjem obstajala dosledna delitev na bivalne, komunikacijske in gospodarske prostore ter funkcionalna povezava med čistim bivalnim prostorom in črno kuhinjo, ki je bila namenjena le gospodinji in dekli. Funkcionalne zasnove in tlorisne sheme so bile na Gorenjskem, za razliko od Dolenjske in Štajerske, enake tako pri bogatih kmečkih dvorcih kot pri kajžah, razlika je bila le v stopnji likovne dognanosti (Sedej 1970: 4-5).

Legenda:

- A – polica pod stropom
- B – postelja
- C – šivalni stroj
- Č – miza
- D – klop
- (E) – postelja (nekaj časa)
- F – bogkov kot
- G – pisalna miza
- H – omara
- I – postelja
- J – klop ob peči
- K – kmečka peč
- L – luč
- M – polička

Slika 20: Skica »hiše«. Vir: Adler, Žerjav, 18.

Zunanost stavbe odseva notranjo funkcionalno delitev posameznih prostorov – vsak prostor ima drugačna okna, ki so razporejena izključno glede na njihovo funkcijo, kar je značilnost ljudskega stavbarstva. Stanovanjska hiša je grajena iz dveh delov. Hiša je grajena iz tesanih polkrožnih lesenih brun, med seboj povezanih z lesenimi mozniki, veža, shramba in kamra ter del hiše ob krušni peči pa so zidani iz kamna in opeke. Na meji med vežo in shrambo je na zunanjem ometu pok, ki lahko nakazuje razvojni stik različnih materialov. Omet na zidani fasadi je zaglajen in večkrat prebeljen. Danes je fasada pobarvana rdeče, v preteklosti pa je bila fasada bele barve, kar je tudi razvidno iz stare fotografije hiše (Slika 4). Hiša ima škatlasta okna z lesenimi okvirji in

Slika 21: V 20. letih 20. stol. vzidana okna z železnimi mrežami, prvotna okna »na smuč« so zabita ali zazidana. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 22: Škatlasto okno v kamnri. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

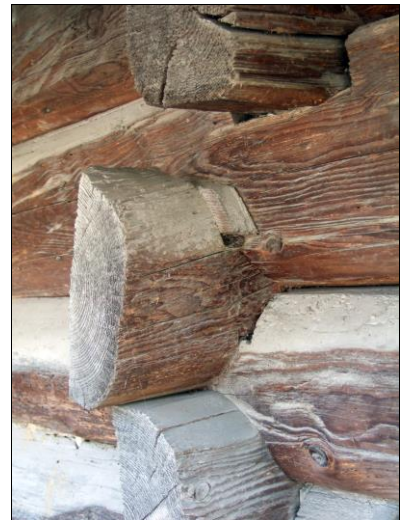
železnimi mrežami, ki naj bi bile prinesene iz mengeškega župnišča. Pred tem so za osvetljevanje in zračenje uporabljali okna »na smuč« vrezana med dve bruni. Po zamenjavi oken so stara zabili, enega celo zazidali. Na južni in zahodni fasadi je hiša obdana z bolj ali manj zloženimi drvmi, kar je bila po pripovedovanju lastnika tudi v preteklosti stalna praksa in naj bi služilo tudi kot dodatna toplotna izolacija. Na zahodni fasadi ima zaprt zatrepni gank.

Slika 23: Vhodna vrata. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 24: Dimnik je bil vzidan okoli 1920. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Slika 25: Na vogalih med seboj vezana polkrožna tesana bruna. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Tik ob stanovanjski hiši je iz opeke zidan hlev, ki je današnjo obliko dobil okoli leta 1950, pred tem je bil tudi hlev lesen. Ima lesen strop, prostor pod streho pa so uporabljali kot skedenj. Naprej od hleva je lesena šupa, ki je služila kot listnik, svinjak, stranišče na štrbunk in prostor za shranjevanje orodja. Hlev in šupa sta že približno 20 let brez prave funkcije, postala sta skladišče krame in ropotije. Obe poslopji sta v slabem stanju.

Slika 26: Ostrešje lope in hleva. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

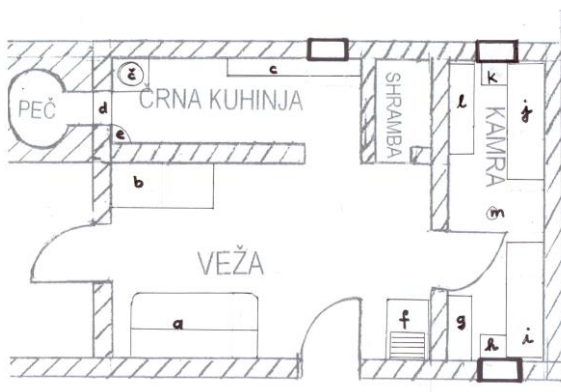
Slika 27: Notranjost lope. Foto: Saša Roškar, arhiv ZVKDS OE Kranj.

Notranjost stanovanjske hiše je sestavljena iz štirih prostorov: hiše, veže s črno kuhinjo, shrambe in kamre. Hiša nima temeljev, postavljena je na gola tla. V veži je tlak steptana ilovica pokrita s toplim podom in starim časopisom, v hiši so lesene deske. V shrambo in kamro nismo imeli dostopa. Inventar vseh prostorov je večinoma ohranjen in popisan v raziskovalni nalogi *Oprema Kofutnikove domačije v Srednjih Jaršab* (Adler, Žerjav 2007). Na tem mestu se ne bom spuščala v podrobnosti, ki so natančno opisane v nalogi, uporabila bom le skice prostorov z nakazano razporeditvijo predmetov.

Hiša, ki je v preteklosti, in tudi še danes, služila kot glavni bivalni prostor, je bila temu primerno tudi opremljena – odvisno od števila družinskih članov, ki so v danem trenutku v hiši živeli. Lesene stene iz tesanih polkrožnih brun so na notranji strani ometane in pobeljene z apnenim beležem. Posegi, ki jih je po pripovedovanju Lovrenca Giovanellija doživela hiša, so:

- odstranjen je bil prečni tram, ker so bili prebivalci hiše precej visoki in so se pogosto vanj zadevali z glavo;
- povečana so bila okna, stara pa zabita ali zazidana;
- krušna peč je bila zamenjana okoli leta 1950; prej je bila nižja in namenja ležanju in sedenju
- narejena nadometna električna napeljava.

V zadnjem času so bila opravljana le najbolj nujna vzdrževalna dela; hiša je zapolnjena z različnimi predmeti iz različnih obdobj.

Slika 28: Skica zidanega dela stanovanjske hiše. Med črno kuhinjo in vežo v resnici ni zidane stene ampak le nekakšna snemljiva pregrada. Vir: Adler, Žerjav 2007: 19.

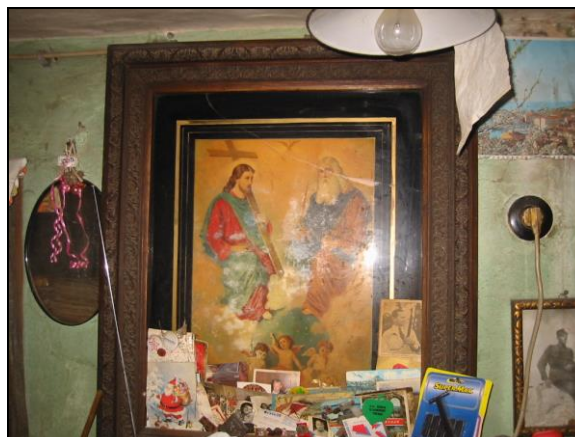
Legenda:

- a – kuhinjska omara ali kredenca
- b – zidan štedilnik ali šporhet
- c – polica za kuhinjske lonce
- č – svinjski kotel
- d – polička in pokrov za krušno peč
- e – orodje za krušno peč
- f – stopnišče za na podstrešje
- g – omara
- h – nočna omarica
- i – postelja
- j – postelja
- k – nočna omarica
- l – omara
- m – luč

Veža je zidana iz kamna in opeke in je v preteklosti, kot tudi še sedaj, služila kot kuhinja in prostor komunikacije med ostalimi hišnimi prostori – iz nje vodijo vrata ven na dvorišče, v »hišo«, »cimer«, shrambo, na podstrežje in v klet. Do 20. let 20. stoletja je bila brez stropa in štedilnika, imela je le odprto ognjišče. Nato je bil narejen lesen strop, iz opeke narejen obok nad kuriščem krušne peči, na sredo veže, poleg vrat v hišo postavljen zidan štedilnik ter narejen dimnik. Življenje v veži je postalo mnogo prijaznejše. Ali je imela veža pred tem izhod še na severno stran, ni znano. Do danes se veža ni mnogo spremenila, le zidan štedilnik (del ga je ostalo) je zamenjal železni oz. električni ter z izdelavo vodovoda v naselju je dobila na steni umivalnik.

Slika 29: V veži najdemo štiri načine kurjenja in kuhanja: kurišče krušne peči v črni kuhinji, ostanke zidanega štedilnika, železni in električni štedilnik. Vir: Adler, Žerjav 2007: 41.

Slika 30: V hiši je ohranjeno stensko okrasje iz različnih obdobj. Vir: Adler, Žerjav 2007: 34.

Podstrežje je v preteklosti služilo predvsem kot kašča za žito in prostor za shranjevanje odvečnih predmetov. Slednjemu služi še danes.

Stavba je na pogled preprosta, brez likovnih okraskov in poudarkov. Njena konstrukcija je groba in vidna, kontrast tvorijo leseni deli ter živahna rdeča barva fasade; monotonost grobih podolžnih polkrožnih tesanih brun prekinjajo okenske odprtine z belo pobarvanimi kovanimi mrežami. Neločljiv del celote dopolnjujejo nizi rumene koruze nad vhodnimi vrati ter drva zložena ob hiši do višine oken. Skladnost in mojstrstvo lahko najdemo, poleg lesenega stanovanjskega dela, tudi v lesenih svinjakih, ki so le še redko ohranjeni.

Poleg neprecenljive materialne vrednosti, ki jo ima objekt kot eden zadnjih tovrstnih objektov na tem območju, pa je njegova vrednost tudi v pričevanju nesnovnega izročila mojstrov, ki so ga postavili, in ljudi, ki so z njim živeli.

4 KOFUTNIKOVA DOMAČIJA V VLOGI KULTURNEGA LABORATORIJA

Pogovori sedanjega lastnika, Lovrenca Giovanellija, s predstavniki lokalne skupnosti, delavci Osnovne šole Rodica in ZVKDS OE Kranj so do sedaj vodili v smer, da naj bi občina Domžale objekt odkupila in ga namenila za izobraževalne programe. Ideja je vredna vse podpore in naporov, da bo v prihodnosti tudi realizirana. Delo Vilme Vrtačnik Merčun in njenih kolegic v šoli na področju spoznavanja in raziskovanja lokalne kulturne dediščine je izredno pomembno, saj mlade ljudi uči metod raziskovalnega dela, poleg tega pa so njihovi rezultati tudi aplicirani v konkretne izvedene projekte, s čimer je dana potrditev in vrednost njihovem delu (primer: Učna pot ob Mlinščici).

Vsakdanje življenje z mladimi generacijami nam odkriva, da večina mestnih in primestnih otrok ne more več pridobiti lastnih izkušenj o načinu življenja generacij, ki so živele pred drugo svetovno vojno. Če je bilo to do nedavnega še mogoče pri sorodnikih na podeželju, pa se je v zadnjih desetletjih tudi življenje na podeželju močno spremenilo. Na območju Domžal in okolice, kjer se je od druge polovice 19. stoletja tradicionalno kmečkemu načinu gospodarjenja pridružila industrija z velikimi potrebami po delavstvu, so danes kmetije redkost. Menim, da otroci brez lastnih izkušenj težje razumejo tako družbenozgodovinska dejstva, kot umetniška in leposlovna dela, ki se nanašajo na pretekla zgodovinska obdobja, odtujeni od neposrednega stika s to kulturno plastjo, pa je tudi ne enačijo s svojo lastno zgodovino. Ureditev raziskovalnega laboratorija, kjer bi bil predmet raziskav način življenja v preteklosti, bi lahko bil eden od učnih pripomočkov, ki bi pomagali opremiti otroke tudi z neposrednimi znanji in izkušnjami, ki jih v vsakdanjem življenju ne morejo več pridobiti. Na ta način bi jim lahko približali lastno zgodovino oz. zgodovino nekega kulturnega okolja, in jih na ta način vzpodbudili k občutljivosti do prostora in kulture, v katerih živijo in katere del so.

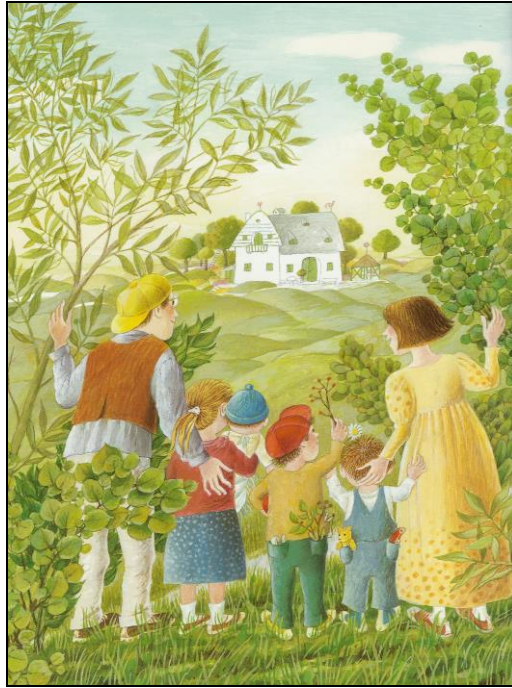
Kulturni laboratorij za način življenja ali kakorkoli mu damo ime, bi moral biti organiziran tako, da bi lahko zadostil potrebe po vedoželjnosti različnih generacij, bil bi dostopen za omejene skupine otrok, ki bi lahko vanj vstopale za poljubno dolgo časa – od ene šolske ure do nekaj dni. Klasična muzejska razporeditev predmetov za ta način dela ni primerna, ampak bi moral program vsebovati aktivnosti, kjer se spodbuja lastna udeležba in ne pasivno podajanje znanja ter možnost uporabe ali vsaj demonstracije predmetov, ki bodo na voljo. Pozidava sadovnjaka, bo močno okrnila možne aktivnosti na prostem. Potrebno je tudi predvideti programe in produkte, ki bi jih lahko ponudili na trgu in s tem zagotovili čim večji del sredstev za delovanje.

V sodobni otroški literaturi se pojavljajo ideali, stereotipi, tudi vrednote, ki favorizirajo pretekle načine življenja kot domače, prijetne in zaželeno, vendar v realnosti nedosegljive. Primer: otroška pesmica sodobne avtorice Anje Štefan z naslovom Iščemo hišico ter ilustracija Ančke Gošnik Godec:

Iščemo hišico, iščemo hišico
z eno kamnito stopničko do vrat,
z majhnimi okenci, starim balkončkom,
majhno kot kajžico, lepo kot grad.

Iščemo hišico v čudežnem kraju,
kjer se godijo le lepe reči,
kjer na podstrešju se skrivajo zgodbe,
v vrtu za hišo pa sadje zori.

In če bi našli še prave sosede,
same prijazne in dobre ljudi,
potlej gotovo bi srečno živeli,
naše tri muce in kuža in mi.

Slika 31: Ilustracija otroške pesmice Iščemo hišico. Vir: slikanica *Iščemo hišico*.

Kulturni laboratorij bi lahko omogočil otrokom vpogled v pretekle čase tako skozi romantiziranje ob odpiranju skrinje iz babičine bale, kot skozi življenjske zgodbe, ki kažejo spopadanje z življenjem ter delovne prakse in procese, ki doprinejajo k razumevanju kulturnih sestavin okoli nas in prispevajo k temu, da znajo otroci romantične podobe preteklosti prepoznati in vrednotiti.

Vloga lokalne skupnosti

Zagotoviti bo potrebno sredstva za odkup, prenovu in vzdrževanje objekta, najti primeren način upravljanja in izvajalca programa. Smiselno bi bilo vložiti napor tudi v iskanje zunanjih sponzorjev in partnerjev.

Vloga odgovornega konservatorja etnologa

V prvi vrsti je njegova vloga usmerjanje analiz pred prenovu objekta, priprava konservatorskega programa, ki bo skladen s prihodnjo namembnostjo objektov in bo hkrati zagotavljal, da se spomeniške lastnosti objekta ne bodo poškodovale ali uničile. Nad prenovitvenimi deli bo potreben stalen nadzor, da bodo potekala v skladu z doktrino spomeniškovarstvene službe. V fazi življenja kulturnega laboratorija pa bo njegova vloga usklajevanje programov z načeli varovanja nepremične kulturne dediščine in usmerjanje vseh posegov na objektih in v območju spomenika. Zaželeno pa bi bilo tudi, da skozi raziskovalno in pedagoško delo popularizira vlogo spomeniške službe v širši javnosti.

Vloga Osnovne šole Rodica

Skupaj z izvajalcem programa pripraviti program, ki bo imel za cilj opremiti otroke z znanji in izkušnjami, ki jih v vsakdanjem življenju ne morejo več pridobiti, da bodo lažje razumeli in sledili pouku zgodovine, družbe, literature, umetnosti... Program mora ustrezati posameznim učnim vsebinam, ki so predmet poučevanja v šoli in mora najti mesto v predmetniku za posamezne učne razrede. Motivirati bi bilo potrebno učitelje za delo zunaj klasične učilnice, kar naj bo prednost in izziv in ne nepotrebno breme. Nujno bi bilo tesno sodelovanje med učitelji in

izvajalci programa (zaželeno, da so to učitelji sami), da bi lahko dosegli zastavljene cilje. Učence pa bi bilo potrebno motivirati za raziskovanje načina življenja preteklih zgodovinskih obdobij in za odprtost do drugačnih metod dela.

Vloga strokovnega sodelavca

Pri pripravi programov, gradiv in po potrebi tudi pri izvajanju programa, bi bilo zaželeno sodelovanje strokovnega sodelavca z znanji iz humanistike in predvsem načina življenja prebivalcev lokalnega okolja, ki bi znal nadgraditi potrebe in želje učiteljev in otrok z vsebinami, ki niso strogo predmet šolske snovi. Koordiniral bi tudi sodelovanje z različnimi zunanjimi sodelavci, ki bi program lahko obogatili s svojimi znanji in izkušnjami: kmetje iz sosesčine, babice in dedki, lokalni mojstri in obrtniki, industrijski delavci, strokovnjaki z različnih področij (od biologije, veterine in zdravilstva do upravnih delavcev in delavcev v kulturi).

5 IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO KONSERVATORSKEGA PROGRAMA ZA PRENOVO KOFUTNIKOVE DOMAČIJE

V primeru posegov na objektih nepremične kulturne dediščine, ki so po vrednotenju stroke kulturni spomeniki, je doktrina stroke postala priprava konservatorskega programa, ki naj vsebuje skrbno pretehtane usmeritve del, iskanje in poudarjanje posebnih spomeniških vrednosti, programske in simbolne usmeritve, predvsem pa pogoje za doseganje teh ciljev. Konservatorski program mora biti izdelan dovolj strokovno, hkrati pa ponujati dovolj realne možnosti, da se uresničijo cilji, ki presegajo zgolj spomeniške interese. Po možnosti naj bo narejen v obliki študije, v katero so vključene tudi vse dileme, zelo pomembno pa je tudi interdisciplinarno sodelovanje, kjer imajo vse vpletene strani možnost uveljavljanja svojega vedenja in interesov (Fister 1986: 19).

Pri pripravi konservatorskega programa je smiselno izhajati iz predvidene rabe objekta v prihodnje. V tem delu se bom usmerila v predvidene raziskovalne in nujne konservatorsko-restavratorske postopke ter usmeritve glede namembnosti posameznih delov stavbe, kot jih predvideva idejni načrt, ki pa, zaradi že pojasnjenih vzrokov, še ni natančno izdelan.

5.1 Načrtovanje obnovitvenih ukrepov

V tem delu sem sodelovala z višjo konservatorico Renato Pamić, ki je na podlagi skupnega terenskega ogleda, na katerem je bila prisotna tudi mentorica, pripravila načrt ukrepov.

Vizualni pregled objekta je pokazal, da se zaradi bližine ceste, nasutja oziroma dvignjenega terena v okolici objekta zdi, da se hiša pogreza in da se vsa voda steka k objektu. Zidane nosilne stene so na več mestih razpokane, kar je predvidoma posledica diferenciacije tal, slabega temeljenj in slabih lastnosti veziva (preperelost, izpostavljenost talni vlagi, kapilarna prepojenost notranje strukture zidovja). Lesena bruna še dobro držijo skupaj, nekoliko večji problem je njihova trdnost. Na mestih so stiki med kladami zapolnjeni z ometom, ki delno razpada. Znaki zastaranih izletnih odprtih in hodnikov večjih dimenzij na sami površini lesa kažejo na opravljeno delo lesnih škodljivcev v preteklosti; verjetno gre za terciarne lesne škodljivce, ki napadajo zračno suh les, zlasti iglavcev (hišni kozliček). Glede na starost objekta bi analiza notranje strukture lesa verjetno pokazala, da je les zaradi prisotnosti škodljivcev v preteklosti močno oslavljen. Zaradi močnih lesenih vezi, primerno velikega napušča, dokaj hitrega izsuševanja in zadostne geometrije horizontalnih brun, ima les kljub vsemu še ohranjeno jedro in verjetno le nekoliko slabše mehanske in fizikalne lastnosti. Domneve je potrebno potrditi z raziskavami vzorcev lesa. Zunanjih znakov okuženosti z gobami v zgornjem delu fasadnega lesa ni bilo videti. Potrebno bi bilo pregledati še dele objekta, ki so v stiku s tlemi. Zaradi zložbe lesa in drugega materiala tik ob fasadi hiše, teh do sedaj ni bilo mogoče pregledati. Objekt je bil v preteklosti primerno zračen in ogrevan, prisotnost dima iz črne kuhinje je pozitivno prispevala k ohranjanju originalnega lesa. Na gospodarskem delu objekta je videti, da je opečno zidovje še v dobrem stanju, medtem ko je les v večjem delu dotrajan. Večje razpadanje gradbene substance je posledica slabega vzdrževanja in opustitve rabe.

Pri vseh fazah prenove je nujna tudi skrbno narejena evidenca, dokumentacija ter na podlagi predhodnih meritev opredeljen način ravnanja. Pomembno je strokovno in dosledno izvajanje konservatorskih del in spoštovanje tehnoloških zahtev.

Konstruksijska analiza in analiza materialov

Izvaja se lahko na kraju samem, laboratorijsko z analizo vzetih vzorcev in primerjalno na najmanj destruktiven način na podlagi projektnega inventarja evidentiranih materialov in opreme objekta. Tovrstne raziskave zajemajo:

- sondiranje ometov, stropov in podov vse do osnove z namenom ugotavljanja debeline nanosov, mikrostrukture ometov in barvnih plasti ter analiza vseh lastnosti vzetih vzorcev;
- vizualni in laboratorijski pregled vzorcev vgrajenega lesa z različnih delov objekta (zunani in notranji les nosilnih sten, stavbnega pohištva in opreme ter les strešne konstrukcije) z namenom ugotavljanja fizikalnih in mehanskih lastnosti lesa (gostote, trdnosti, poroznosti, higroskopičnosti...) ter dendrokronološka analiza;
- analiza poškodb lesa zaradi napadov lesnih škodljivcev in gob;
- statična in konstrukcijska analiza objekta s poudarkom na preveritvi nosilnosti, temeljenja, duktilnosti in konstrukcijske zasnove objekta za namen projektiranja tistih gradbeno inženirskih ukrepov, ki so nujni za varno funkcioniranje objekta.

Projekti

- posnetek obstoječega stanja s prikazom vseh detajlov domačije;
- natančen popis in dokumentacija vseh ohranjenih predmetov;
- izdelava kulturnovarstvenih pogojev na podlagi rezultatov opravljenih raziskav in analiz;
- izdelava projekta sanacije objekta, ki naj upošteva konservatorska izhodišča in minimalistično poseganje v objekt; tej fazi se predvidijo vsi postopki, ki so potrebni za vzpostavitev zadovoljivega stanja materialov (gradbeni, konservatorski, restavratorski in lesno zaščitni postopki) in konstrukcijske zasnove objekta s projektiranjem detajlov (drenaža, temeljenje, sanacije razpok, protipotresni ukrepi...);
- predvidi se projekt izvedbenih del vključno z opredelitvijo opreme in namembnosti posameznih prostorov;
- funkcioniranje objekta zahteva tudi urejeno okolico in prilagojeno infrastrukturo (varen dostop, oznake, morebitno parkirišče, urejeno funkcionalno zemljišče in primerno vegetacijo) – potreben bo projekt ureditve okolice vključno s katastrom in analizo obstoječega drevja ter potrebnimi ukrepi za revitalizacijo funkcionalnega območja hiše;
- projekt celostne podobe spomenika glede na predviden program.

Gradbeno inženirski ukrepi

Med tovrstne ukrepe sodijo ukrepi vzdrževalne narave in drugi obnovitveni konstrukcijski posegi, za katere na splošno velja, da se izvajajo na najmanj možen destruktiven način, s klasičnimi gradbeniškiimi metodami in tradicionalnimi materiali. Za njihovo izvedbo je potrebno zagotoviti dostop do vseh prostorov in tam vgrajenih materialov, zato med pripravna dela sodi najprej čiščenje objekta in njegove okolice. Nekateri ukrepi se lahko izvedejo brez poseganja v samo konstrukcijo; na primer s posnetim terenom in zračnim kanalom se da doseči, da je preprečeno zamakanje in s tem gnitje talnih leg in razpadanje cokla. Običajno brez poseganja v objekt ni obnove. Injektiranje zidnih razpok z inertno maso izboljšuje nosilnost konstrukcijskih delov in s tem tudi duktilnost objekta. Podtemeljitev objekta, vgrajevanje jeklenih vertikalnih in horizontalnih vezi in drugi sistemi ojačitve in stabilizacije objektov so v spomeniški praksi dobro znani, pomenijo pa protipotresni ukrep, s katerim se bistveno ne uničuje originalna substanca zidov. Ti ukrepi so odvisni od statične presoje objekta in ocene nujnosti njihove izvedbe in predstavljajo nov poseg v objekt.

Med tovrstne ukrepe sodi tudi odstranitev neustreznih materialov ali detajlov hiše z namenom vzpostavitve bolj avtentične podobe objekta. Potrebno je sprejeti odločitve glede končne kritine, tehnike in barve izvedene fasade, končne zaščite lesa... Prvotna podoba hiše se z nepravilnim vzdrževanjem lahko bistveno spremeni, zato je pri konservatorski obnovi potrebno raziskati stavbno zgodovino, priti do prvotne osnove ter se odločati o celoviti prezentaciji hiše.

Konservatorski in restavratorski zaščitni ukrepi

Seznam teh ukrepov je odvisen od rezultatov raziskav in analiz vgrajenih materialov, ocene konstrukcijske zasnove, stanja stavbnega pohištva in opreme objekta. Na splošno med tovrstne ukrepe štejemo čiščenje, strokovno restavriranje ali celo izdelavo predmetov in opreme po obstoječem vzorcu (notranja oprema, fasadni okraski in detajli hiše kot npr. hišni portal, vrata, leseni in kovani okvirji, štukature...) ter zaščitne premaze ob odpiranju konstrukcije ali pri sami kurativi zaradi napadov lesnih škodljivcev ali epiksilnih gliv.

5.2 Vsebinska izhodišča za obnovo posameznih delov domačije

V okviru sedanjih prizadevanj lahko okvirno predvidimo tudi vsebinska izhodišča za prenovu posameznih delov domačije. Celovit konservatorski program bo potrebno izdelati v skladu z zgoraj opisanimi raziskavami in postopki.

Okolica domačije

Potrebno je začrtati parcelno mejo in ugotoviti kateri deli dvorišča in vrta v naravi pripadajo parceli s parc. št. 578 k.o. Domžale. Ohranjati je potrebno zdravo drevesno in grmovno vegetacijo oz. jo nadomestiti z mladikami, predvideti možnosti za vzpostavitev zeliščnega in rožnega vrta za potrebe uporabe v kuhinji ter ga ograjiti z leseno ograjo (glej Sliko 4). Dvorišče naj ostane travnato.

Zunanost domačije

Menim, da bi bilo potrebno za izhodišče prenove vzeti obdobje med obema vojnama, na katerega je, kolikor nam je do sedaj znano, vezano najbolj vitalno življenje domačije. S čim manj invazivnimi posegi bi bilo potrebno zagotoviti ohranjanje lesenega in zidanega dela domačije. Predvidi naj se možnost menjave obstoječe kritine s slamnato, saj te vrste kritine, ki je bila nekoč najbolj razširjena na tem območju, ni mogoče videti nikjer več. Povzemam argumente Ivana Sedeja: »Slamnata streha ima tudi poudarjeno likovno vsebino – seveda gre za naš pogled na arhitekturo. Mehka rjava strešina nas spominja na toplo zavetje, s svojo barvo se neopazno zliva z okoljem, obenem pa arhitekturi ne nudi trdih vertikalnih omejitev. Oris hiše je zato mehak – lesena hiša krita s slamo se nam včasih zdi, kot bi bila živa, kot da bi se odzivala na okolje, priča o dejavnosti, ki ji je podrejeno vse žitje in bitje v hiši in okoli nje, govori o skromnosti in duhoviti izrabi materialov, ki so pri roki. Ker je bilo nekoč prav slamnatih streh največ, je postala v naši zavesti tudi simbol ljudskega stavbarstva.« (Sedej 1989: 25)

Stavbno pohištvo je potrebno restavrirati in, v največji možni meri, uporabiti v avtentični obliki. Na podlagi sondažnih analiz je potrebno sprejeti odločitve glede zunanjega beleža.

Notranost domačije

- **Hiša:** Ohranjati avtentično opremo ter funkcionalnost z namenom prikaza tudi simbolne ravni tega prostora – simbol doma, za tiste, ki so se odselili, simbol družine za matere in simbol gospodarstva za gospodarje (Šarf 1970: 19). Oprema, ki bo na ogled, naj bo namenjena tudi uporabi.

- **Veža s črno kuhinjo:** Ohranjati njene funkcionalne in simbole lastnosti z možnostjo koriščenja in uporabe. Predvideti pozidavo zidanega štedilnika oz. možnosti prikaza različnih tehnik kuhanja in s tem različnih načinov prehranjevanja, ki so neposredno odvisni tudi od načina kurjenja.
- **Shramba:** Ohranja naj primarno funkcijo z možnostjo skladiščenja produktov, ki bi bili potencialno zanimivi za prodajo.
- **Kamra:** Ohranja naj primarne funkcionalne in simbolne lastnosti s poudarkom na razliki med spoloma v preteklosti, kulturi rojstva in rojevanja ter kulturi osebne higiene.
- **Podstreha:** Ohrani naj lastnosti žitne kašče in ropotarnice. Prva lahko navezuje pedagoško delo na tradicijo mlinarstva v soseski, druga pa postane izhodišče za motiviranje k raziskovanju preteklosti.

Zunanost domačije:

- **Hlev:** Malo verjetno je, da bi lahko rekonstruirali življenje na domačiji tudi z oživitvijo hleva. Zidana konstrukcija naj ostane avtentična, vsebino pa je mogoče prilagoditi razstavno-demonstracijski ali kakšni drugi funkciji.
- **Lopa:** Zaradi dotrajanosti bo verjetno potrebna temeljitejša rekonstrukcija sten in ostrešja. Za demonstracijske potrebe naj se restavrirajo leseni svinjaki in stranišče na štrbunk. Potrebno je predvideti tudi sodobno infrastrukturo, kot so stranišča in kopalnica.
- **Senik:** Možno je urediti skladiščne prostore, pustiti prostor prazen ali pa urediti skupna ležišča za možnost organiziranja večdnevnik delavnic in taborov.

ZAKLJUČEK

Z nalogo sem želela pokazati možnost, da se s pomočjo lokalne skupnosti, zainteresirane izobraževalne ustanove in strokovne službe uredi obstoječo domačijo z namenom izvajanja pedagoške dejavnosti, ki naj služi kot dopolnitev in nadgradnja obstoječih učnih programov. Izkušnje namreč kažejo, da sodobne generacije mestnih in primestnih otrok izgubljajo možnost pridobivanja izkušenj o načinu življenja preteklih rodov, s čimer se jim oža kulturni horizont, hkrati pa izgubljajo zavest o pripadnosti lokalni kulturi in njenem izvoru.

Želela pa sem tudi izpostaviti pomanjkanje realnih možnosti za varovanje domačij z mehanizmi, ki jih spomeniškemu varstvu omogočajo predpisi in prostorski akti. S stališča stroke je namreč sadovnjak poleg domačije ravno tako vitalnega pomena za njeno celovito funkcioniranje in komuniciranje s prostorom kot goli stavbni deli. Znotraj naselij je pravilo, da je namembnost zemljišč enotna, torej so sadovnjaki znotraj naselij potencialne nepozidane gradbene parcele. Spomeniška služba bi morala skupaj z lokalnimi skupnostmi izoblikovati strategijo varovanja teh površin, ki so vključene v register nepremične kulturne dediščine kot del enote – domačije. Z izdajo kulturnovarstvenih pogojev za novogradnjo v visokodebelnem sadovnjaku, ki je stoletja pripadal domačiji, se namreč vse njegove spomeniške lastnosti v trenutku izgubijo. Hkrati pa ugotavljam prepočasno in togo reagiranje tako spomeniške službe kot lokalne skupnost pri vključevanju na novo evidentiranih enot nepremične dediščine v prostorske akte, kar vsaj na formalnem nivoju omogoča pravno izhodišče za varovanje nepremične kulturne dediščine.

Menim, da predlagani koncept ni utopičen, ampak da je sedanje delovanje Osnovne šole Rodica dokazalo, da je lahko skrb za dediščino in spodbujanje raziskovanja lokalnega okolja plodno tako za posamezne učence, vključene v raziskovalne projekte, kot za lokalno skupnost, ki s tem ponovno odpira poglavja svoje preteklosti in daje priznanje posameznikom, ki so sooblikovali njen družbeni in zgodovinski razvoj. Saj navsezadnje spomenik nepremične kulturne dediščine ni le spomenik ljudskega stavbarstva, ampak v sebi nosi tako materialno kot nesnovno dediščino – je spomenik znanju, spretnostim, ekonomiji, socialnim odnosom in načinu življenja, ki je vztrajalo pri za večino preživetih vzorcih tako dolgo, da je lokalna skupnost v njem prepoznala vrednoto in vrednost, ki presega interese posameznika.

VIRI IN LITERATURA

ADLER, Monika, ŽERJAV, Maša (2007): *Oprema Kofutnikove domačije v Srednjih Jaršab*. Gibanje znanost mladini, Raziskovalna naloga s področja etnologije, Osnovna šola Rodica, tipkopis, Domžale.

BERNIK, Franc (1923): *Zgodovina fare Domžale*. samozaložba, Domžale.

FISTER, Peter (1986): Konservatorski program – upravičenost, uspešnost in vloga v načrtovanju ter izvedbi prenove stavbne dediščine. *Varstvo spomenikov*. let. 28, Ljubljana, str. 13-33.

FISTER, Peter (2003): Arhivsko varovanje arhitekturne dediščine. V: MUNDA HIRNÖK, Katalin, SKETELJ, Polona: *Odstrta dediščina: etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Slovensko etnološko društvo, Ljubljana.

GRAD, Tadeja, MONETA, Karmen (2004): *Življenje v Kofutnikovi hiši*. Gibanje znanost mladini, Raziskovalna naloga s področja zgodovine, Osnovna šola Rodica, tipkopis, Domžale.

HAZLER, Vito (1999): *Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Rokus, Ljubljana.

KLOBČAR, Marjanca (1989): *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: 20. stoletje. Občina Domžale*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.

SEDEJ, Ivan (ur.) (1970): *Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju*. Vodnik po razstavi, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana.

SEDEJ, Ivan (1989): *Sto najlepših kmečkih hiš na slovenskem*. Prešernova družba, Ljubljana.

Smernice za varstvo kulturne dediščine za prostorski red občine Domžale (2005, 2006 dop.). ZVKDS OE Kranj, gradivo, Kranj.

Smernice za varstvo kulturne dediščine za strategijo prostorskega razvoja občine Domžale (2005, 2006 dop.). ZVKDS OE Kranj, gradivo, Kranj.

STRAŽAR, Stane (1988): *Ob bregovih Bistrice: od Rodice do Duplice in Radomlje z okolico*. Krajevna skupnost, Radomlje.

Strokovne zasnove za varstvo kulturne dediščine v občini Domžale (2000). Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju, gradivo, Kranj.

ŠARF, Fanči (1970): Notranjost kmečke hiše, v: Sedej, Ivan (ur.): *Kmečka hiša na slovenskem alpskem ozemlju*. Vodnik po razstavi, Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, str. 15-22.

ŠTEFAN, Anja (2005): *Iščemo hišico*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana.

ROŠKAR, Saša, KUZMIČ, Igor (2006): *Mesto Domžale – sprehod skozi prostor in čas*. Komisija za razvoj turizma, Domžale.

TESOVNIK, Dejan, VRHOVEC, Andraž (2003): *Stare hiše v Jaršah in na Rodici*. Gibanje znanost mladini, Raziskovalna naloga s področja geografije, Osnovna šola Rodica, tipkopolis, Domžale.

VRTAČNIK MERČUN, Vilma (2003): *Učna pot ob Mlinščici, Vodne naprave na Mlinščici ter zaton mlinarstva v Jaršah in na Rodici*. Osnovna šola Rodica, Rodica.